

II. Vatikan

Jean François MAYER

Konsili'nden sonra

Hıristiyan

dünyasındaki yeni

temayüller ve

gelişmeler

Böyle geniş bir konuya farklı şekillerde yaklaşmak mümkündür. Bunlardan biri son yıllarda Hıristiyan Dünyasındaki önemli teolojik eğilim-

ler üzerindeki çalışmalar olabilir.¹ Fakat bu da bir ilahiyatçının alanına girer. Şahsen ilahiyat ilgimi çekse bile, ben günümüz dinî akımları, dinî ve siyasî faktörler arasındaki bağlantı üzerine araştırma yapan bir tarihçiyim. Sonuçta bu çalışma teolojik eğilimlerden çok kurumların ve inançların çağdaş tarih ve siyaseti nasıl etkilediği üzerinde duracaktır. Tümüyle siyasî bir yaklaşım değil, aksine doktriner gelişmelerle ilgili olmasına rağmen, siyasî boyutlara da özel bir ilgi gösterecektir.

1. İlk Mütâlaalar: Coğrafya ve Kronoloji

Eskiden beri izaha ihtiyaç duyan kavramlar problemi vardır. Acaba, “Hıristiyan Dünyası” veya “İslam Dünyası” gibi kavramlar yeterli midir? Öncelikle, bizim farkında olduğumuz gibi ismi Hıristiyan olan ve bir Hıristiyan geçmişe sahip ülkelerde yaşayan pek çok insan vardır ama bunlar bütünüyle Hıristiyan inancın sahip değillerdir. Buna ek olarak; Hıristiyan Dünyası coğrafi bir kavram mıdır? Bu kavram yüzyıllardır hakim bir Hıristiyan geleneğinin olduğu ülkeleri mi göstermektedir? Bu konudaki ikilemi açıklığa kavuşturmak için, yıllardır komünist bir ülke olarak bilinen Rusya’yı bir Hıristiyan ülkesi olarak mı tanımlayacağız? Sanırım “Hıristiyan Dünyası”nı coğrafi manada anlamak hata olacaktır. Misyoner etkiyi

1 II. Vatikan Konsili'nden bu yana gerçekleşen teolojik gelişmeler hakkında (Fransızca'da) iyi bir araştırma için bkz. Christophe Theobald and Jean-Paul Willaime, “Mutations et remises en cause théologiques”, Jean-Marie Mayeur *ve diğerleri* (eds.), *Histoire du Christianisme des origines à nos jours* içinde, Vol. 13, Paris, Desclée, 2000, s. 169-227.

haiz tüm dinler gibi o da sınırları aşar, ulus ötesi olur ve dünyanın herhangi bir bölgesinde kalmaz.

Öncelikle Hıristiyanlığın artık Avrupa merkezli olmadığını farkına varmalıyız. İstatistikî açıdan bakıldığında, 1939'da Fransa, İtalya ve Almanya olmak üzere üç tane ana Roma Katolik ülkesinin olduğu görülür. Bugün Roma Katoliklerinin büyük bir kısmı Brezilya, Meksika ve Birleşik Devletlerdedir.² Vatikan'ın Roma'da olduğu, Doğu Ortodoks Patrikliklerin Avrupa ve Akdeniz Dünyasında mevkilendiğini ve Dünya Kiliseler Konsili'nin Cenova'yı karargâh tutmaya devam ettikleri doğrudur. Bunlar geçtiğimiz yüzyılların sonucudur. Fakat belli kurumların Avrupa'da olması gittikçe farklılaşan coğrafi ve istatistiksel gerçekliği yansıtmaz. Tahmini bir yorum yapmaksızın bunun 20. yüzyıl boyunca Hıristiyanlıktaki ilk ve başlıca değişiklik olduğu ortaya çıkmıştır; Avrupa dünyasının Hıristiyanlıkla özdeşliği gitgide azalmaktadır ve gelecekte Hıristiyanlığın umutları ortak Avrupa'da olmayabilir. Roma Katolikliğinin kalesi olarak bilinen ülkem İsviçre'de, papazlık eğitimi görmek isteyen yerel adayların azlığı sebebiyle birçok papazlık mahalli, Afrika ülkelerinden rahip almaktadır. Doğu Ortodoks kiliseleri geleneksel olarak hükümrânlık kurdukları yerlerle yakın ilişkilerini sürdürürken dünyanın her tarafında anavatanlarından ayrı topluluklara sahiptirler. Japonya, Endonezya, Madagaskar, Kenya, Haiti gibi farklı ülkelerde doğuştan Ortodoks dönmelerin olduğu (oldukça küçük, fakat) faal toplumlar vardır. Kore gibi bir Asya ülkesinde nüfusun %10'undan fazlası Roma Katoligi ve %35 kadarı da çeşitli Protestan mezheplerine mensuptur.³ Sonuç olarak Hıristiyan Dünyası dendiğinde bundan coğrafi bir manayı anlayamıyoruz. Bu da yeni demografik gerçeklerle ilişkilendirilebilir. Dünya nüfusu benzeri görülmemiş bir şekilde 20. yüzyılda artış göstermiş, 1960'dan yüzyılın sonuna kadar da 3 milyardan 6 milyara katlanmıştır. Sanayileşmiş ülkeler 1900'de dünya nüfusunun %40'ını oluştururken, bu oran şimdilerde %25'e inmiştir. 2000-2025 yılları arasında Avrupa sadece 20 milyon artış gösterirken, Asya nüfusu için bu rakamın 1.2 milyar ve Afrika nüfusu içinse 700 milyon olacağı tahmin edilmektedir.⁴ Bu rakamlar sadece dinî alanlardaki tahminleri değil, bildiğiniz gibi, gözden kaçırılmaması gereken demografik değişikliklerin potansiyel sonuçlarını ifade etmektedir.

Açıklanması gereken ikinci soru seçilmiş bir zaman dilimidir: İkinci Vatikan Konsili tam bir dönüm noktası mıdır? Olayla yeterli bağlantıyı kurmadan tarihte dönüm noktalarını tespit etmek pek kolay değildir. Mensup sayısı ve en büyük Hıristiyan topluluğa sahip olmasıyla, Roma Katolik Kilisesi'nin görüşü tüm Hıristiyan kiliseler arasında büyük bir yere sahiptir,

2 Odon Vallet, *Les Religions dans le Monde*, Paris, Flammarion, 1995, s. 28.

3 *Religions in Korea*, Seoul, Korean Overseas Information Service, 1986.

4 Rakamlar Christine de Montclos tarafından zikredilmiştir. "La papauté et l'émergence du Tiers Monde", Edouard Bonnefous ve diğerleri (eds.), *La Papauté au XXe siècle* içinde, Paris, Cerf, 1999, s. 114-115.

ancak Hıristiyanlığın bütününi temsil etmez. Ve II. Vatikan Konsili tüm Hıristiyanları kapsayan bir olay değil, Katolikliğin içindeki bir meseleydi. Bununla beraber bir zaman dilimi için doğru bir seçim olabilir. Bir kere Konsil, dünyadaki geniş bir Hıristiyan kitesine önemli değişiklikler getirmiştir. Yaklaşık olarak da dünyada önemli gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimine tesadüf etmektedir: Sömürgecilik sonrası ortaya çıkan elem verici durum, Batı dünyasındaki sosyal ve kültürel değişiklikler... Her halükârda bütün zaman sınırlamaları keyfi olacağından, bu da kesinlikle kötü bir seçim değildir.

2. II. Vatikan Konsili'nden Önce Hıristiyanlık

2.1. Dini İstatistikler ve Bölgesel Değişimler

Yirminci yüzyıl boyunca tüm dünyadan birçok dinlerin bölgesel görünümünde önemli değişiklikler olmuştur. David B. Barrett ve onun araştırmacı personelinin 1982'de yayınladıkları istatistiklere göre, Hıristiyanlar (tüm mezhepler birlikte alınmış) 1900'de dünya nüfusunun %34.4'ünü oluştururken, 1980'de %32.8'ini oluşturmuştur. Dünya üzerindeki düzensiz nüfus artışına ek olarak, dünya çapındaki Hıristiyan nüfusu oranındaki bu ani düşüş Protestan Kiliselerindeki daha da önemlisi Doğu Ortodoks Kiliselerindeki gelişmelerden kaynaklanmaktadır, çünkü bunların çoğu yıllardır, kendilerini gözle görülür biçimde zayıflatan Komünist baskı altında kalmışlardır. Diğer yandan Roma Katoliklerinin oranını 1900 ile 1980 yılları arasında %16.6'dan %18.5'e yükselmiştir. Karşılaştırma yapılırsa, Müslümanların oranı 1900'de %12.4 iken 1980'de %16.5'e ve Hinduların oranı 1900'de %12.4'ten 1980'de %13.1'e çıkarırken, Budistlerin oranı 1900'deki %7.8'den 1980'de %6.3'e gerilemiştir.⁵

Elbette bu tür istatistiksel bilgiler sadece birtakım yaklaşık tahminlerde bulunur ve ne olduklarının anlaşılması ve kendilerinden bir sonuç çıkarmak için tahlile ihtiyaç duyarlar. Örneğin Hinduizm'deki gelişme Hindistan'daki yüksek doğum oranına paralel olan nüfus artışının sonucudur ve bu Hinduizm'e doğru bir din değişimini göstermez. Budizm sayısal olarak azalmıştır, fakat Budizm'in prestij ve cazibesi özellikle eğitimli batı elitleri arasında yükselme trendine girmiş ve Tibetli Dalai Lama neredeyse bir papayla eşit tutulacak şekilde dünya çapında saygı duyulan bir figür olarak üne kavuşmuştur.

Dinlerin bölgesel durumuna dönersek, 20. yüzyılda Afrika kıtasında ciddi değişikliklerin olduğunu görürüz. Geleneksel Afrika dinleri düşüşe geçerken, İslam ve Hıristiyanlık gelişmiştir. İstatistiksel olarak ölçülemese de, onların mirasının bir parçası Müslüman veya Hıristiyan olmuş Afrikalıların zihinlerinde yaşayabilmiştir. Geleneksel Afrika dinleri 1900'de Af-

5 David B. Barrett (ed.), *World Christian Encyclopedia*, Nairobi/Oxford/New York, Oxford University Press, 1982, s. 6. Bu önemli eserin yenilenmiş ve geliştirilmiş bir versiyonu için gelecek birkaç ay içinde yayımlanacaktır.

rika kıtasında yaşayanların %58.1'ini kapsamıştır; 1980'de ise nüfusun sadece %13.9'unu sağlayabilmişlerdir. Bu sonuçlarla son yüzyıl içinde Afrika'da müthiş bir dinî değişimin yaşandığını görüyoruz, bugün Sahra Afrikasının dinî haritasının 1900'deki haritayla çok az ortak özelliklere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Hıristiyan kiliseleri koloni güçlerinin desteğiyle bu değişikliklerden büyük avantaj sağlamıştır. Tüm mezhepleri bir araya geldiğinde Hıristiyanlar 1900'de Afrika nüfusunun %9.2'sini oluştururken bu rakam 1980'de %44.2'ye ulaşmıştır. İslam'a gelince, 1900'de Afrika nüfusunun %32'si Müslümanken, 1980'de bu oran %41.2'ye yükselmiştir.⁶ Nijer ve Mali gibi ülkelerde, geleneksel Afrika dinlerinden en fazla istifadeyi İslam elde etmiş; Burundi, Kongo, önceki Zaire veya Zambiya'daki din değişiklikleri de Hıristiyanlığın gelişmesine sebep olmuştur. Malavi ve Gana gibi Hıristiyanlığın ve güçlü Müslüman azınlığın birlikte büyüme gösterdiği ülkeler de vardır. Ve geleneksel Afrika dinlerinin kadere muhtemelen düşüşü sürdürmek iken, Zimbabve gibi ülkelerdeki taraftarlarını korumayı başarmıştır. (1900'de %96 ve 1980'de %40.5). İleride Hıristiyanlığın gelecekteki görüntüsünden ve Afrika'daki Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinden bahsedeceğiz.

2.2. 1960 Öncesi Roma Katolik Kilisesi: Artan Merkezileşme

Genel bir fikre sahip olmanız açısından önemli olan bu istatistiki verilerden sonra, II. Vatikan Konsili öncesi yıllarda Hıristiyanlıkta meydana gelen gelişmeleri kısaca tanımlamak ihtiyacını hissediyoruz. Çünkü bu meseleyi açıklamak, diğer kiliselerin ve Roma Katolik Kilisesi'nin düzenlenmesini hazırlayan yeni şartların oluşumuna cevap verebilmek için olanak sağlamaktadır, ki bunu tarihi bir perspektife yerleştirmeye ihtiyaç duyuyoruz.⁷

1922 yılında Papa XI. Pius (Achille Ratti, 1857-1939) seçildiğinde, onu seçen 60 kardinalin hepsi Avrupalı (Amerikalılar o zamanlar Roma'ya ulaşmayı başaramamışlardı) ve bunların 31'i de İtalyandı. Bu tamamen Avrupa merkezli bir kilisenin olduğunun göstergesidir. Bu zamanda Papanın şartları "Roma sorunu" olarak isimlendirilen durumdan etkilenmiştir. Bildiğimiz gibi 1870'e kadar Roma'nın da içinde bulunduğu İtalya topraklarında papanın, sadece manevi bir lider değil, geçici yönetici de olduğu kendine ait devletler vardı. 1870'de buna ek olarak, bu toprakların İtalya'ya dahil edilmesini Papa kabul etmemiş, Papa ile İtalya hükümeti arasında uzun süren gerginlikler baş göstermiştir. Bu olay aynı zamanda politik alanda İtalyan Katolikler için uzun süren problemlerin de kaynağı olmuştur. Anlaşmazlık sonuçta XI. Pius idaresi altında Lateran Anlaşmasının 1929'daki imzasıyla çözülmüştür. Papaya çok küçük bir toprak ege-

6 *A.g.e.*, s. 782.

7 Muhtelif kilise ve bölgelerdeki gelişmeleri özetleyebilmek için kısmen *Histoire du Christianisme*, (ed. Jean-Marie Mayeur ve diğerleri, Paris, Desclée/Fayard, 1990) ünvanlı eserin (1914-1958 arası dönemi kapsayan) 12. cildine istinad edeceğim.

menliği -ama nihayetinde bir toprak- vermekle beraber onun bir devlet başkanı olduğunu onaylayan bu anlaşma Vatikan Şehir Devleti'ni ortaya çıkarmıştır. Geçmişe bakıldığında sadece, papaya ait devletlerin ortadan kalkması ve dünyadaki en küçük idari devlet olan Vatikan Şehir Devleti'nin oluşumu sahte bir lütufmuş gibi görülebilir. Burası daha büyük bir devlet idaresinden ortaya çıkmış, karışıklığın olmadığı küçük bir devlettir. Fakat papaya uluslararası arenada var olma, geniş bir diplomatik temsil ağına sahip olma ve uluslararası organizasyonlara sadece hükümet dışı bir kuruluş [NGO] olarak katılmaktan öte bir erişim sağlar. Diğer hiçbir dinî yapı böyle bir durumdan hoşlanmaz ve biz de Roma Katolik Kilisesi'nin liderlerinin mevcut durumu etkin bir biçimde kullandıklarını ilerde göreceğiz.

Kilise organizasyonu ve kilise hayatına ilişkin olarak, papaya ait merkezlerin kaybedilmesi, kilise içinde artan merkezleşmeyle telafi edilmiş, 19. yüzyıldaki eğilimler de 1870 I. Vatikan Konsili'nde alınan papanın yanılmazlığı ilkesinin ilanıyla sona ermiştir.

Bu merkezleşme haberleşme araçlarının geliştirilmesiyle daha da kuvvetlenecektir. Buna karşın bir ülke veya bir bölgenin tüm rahiplerini toplayan piskoposların yönettiği toplantıların düzenlenmesi gündeme gelecekti.

2.3 1960 Öncesi Protestanlık: Fundamentalizm ve Ekümenizm Arasında

Protestan Kiliselerine gelecek olursak, yüzyılın başı Birleşik Devletler'de (kelimenin hali hazırda geçerli geniş kullanımıyla değil, orijinal anlamında) “fundamentalist” olarak isimlendirilen hareketlerin zuhuruyla tebarüz eder. Fundamentalizm kelimesinin doğuşunu bir kısım basım organından öğreniyoruz. *The Fundamentals* 1910-15 yılları arasında Protestan Amerikalı yazarlar tarafından teolojik Liberalizm ve Kitab-ı Mukaddes'in eleştirilmesi konularında ne düşündüklerini göstermek için basılmıştır. Bu broşürlerin içeriğinde Kitab-ı Mukaddes güçlü bir şekilde desteklenmekle birlikte, Roma Katolik sistemi eleştirilmektedir. Fundamentalistler umumiyetle, kıyametten önceki Hıristiyanlık hükümranlığına kuvvetli bir inanca beslerler (millenarianism).⁸ Fundamentalist kelimesi ilk kez Baptist bir gazeteci tarafından 1920 yılında (küçük düşürücü bir mana kastedilmeden) *The Fundamentals* yayınlarında açıklanan fikirleri paylaşan insanları tanımlamak için kullanılmıştır. Felsefi ve bilimsel eğilimler 18. yüzyıldan beri Hıristiyan inancının bazı doktrinleri için sorun yaratmış ve evrim teorisi ile 19. yüzyılda ortaya çıkan diğer teoriler Hıristiyan inancı için bir tehdit olarak algılanmıştı. Fundamentalizm'in ortaya çıkması bu tür gelişmelere olan tepkilerin bir parçasıydı.

8 Bkz. Ernest R. Sandeen, *The Roots of Fundamentalism: British and American Millenarianism, 1800-1930*, Grand Rapids (Michigan), Baker Book House, 1978 (ilk bs. 1970).

Fundamentalistler kendi dünya görüşlerinin seküler kültür saldırısı altında olduğunu hissederken liberal Hıristiyanlar ise modernite baskısını bırakıp, ilahiyat fakülteleri ve diğer enstitülerin kontrolünü ellerine almak istemişlerdir. Modernizm'e karşı olan bu mücadele sadece Amerikan Protestan gruplarının değil, farklı formlara sahip olmasına rağmen Roma Katolik Kilisesi'nin de bir ilke niteliğindedir. 1920'lerde militan Amerikan Protestanları evrim öğretisinin karşısında duran kanunları birçok eyalette kabul ettirmeye muvaffak oldular. Bununla beraber, onların başarısı Pirus zaferinden ibaretti. Çünkü bu, muhafazakar Protestanların gerici, eğitimsiz ve zayıflamaya mahkum oldukları yönünde bir görüşün doğmasına sebep olmuştur. Bunu izleyen yıllarda da, Amerikan dinî hayatını takip edenlerin idrakinde bu ortama olan ilginin azalmasıyla sonuçlanacaktı. Birçok eğitilmiş entelektüel bu fikirleri ciddiye almamış ve yavaş yavaş yok olacağını düşünmüştür. Aslında Fundamentalizm gelişmeye devam etmiştir. 1960 ve 1970'lerde insanlar bu grupların çoğaldığını ve muhafazakar dinî değerlerin umulan düşüşü göstermediğinin farkına vardılar. 1980'lerin başında Birleşik Devletler'de politik Hıristiyan sağının yükselişi, inançlarının halkın değerleri üzerinde etkili olduğunu görmek isteyen hevesli Hıristiyanların varlığını doğrulayacaktı.

Fakat bu Protestanlığın sadece bir kesimiydi. Protestanlığın izlediği çizgiye baktığımızda, mezheplerin yan yana varlığı Amerikan dinî hayatının karakteristiğini gösterir. Avrupa'da birçok Protestan kilise bir ülkede hakim olan ulusal kilisedir. Örneğin Batı Avrupa'nın kuzey yarısının çoğunda açık bir protestan hakimiyeti vardı. Fakat bu kiliseler birbirlerini tanıma ve paylaşım içinde olsalar da, Roma Katolik Kilisesi'nden oldukça farklı ulusal dinî yapılar olarak kalmışlardır. Üstelik, Hıristiyan kiliseler arasında daha fazla bir birlik bilinci gelişmiştir. Sömürgeciliğin köriklediği misyoner faaliyetleri Hıristiyan Kiliselerin ayrılığının verdiği ızdırabı artırmıştır.

Potansiyeli kendi grubuna çekme iddiasıyla ortaya çıkan ve fakat aynı Mesih'e farklı mezhepler adına davet eden vaizler birbirleriyle rekabet halindeyken, insanlar İncil'le nasıl tanıştıracaklardı? 19. yüzyıldan itibaren misyonerlik faaliyetlerini koordine eden bu arayışlar ekümenik hareketin doğuşuna sebep oldu. 1910 yılında Edinburg'da gerçekleştirilen ve sadece Protestanların iştirak ettiği Dünya Misyonerlik Konferansı ekümenik hareketin gelişim sürecinde bir dönüm noktası olarak görülür. 1925'te İsveçli Lutherci Başpiskopos Nathan Söderblom (1866-1931)'ün önderliğinde Stockholm'da gerçekleştirilen "Hayat ve İş" konferansının temelindeki fikir, Hıristiyanların daha iyi bir dünya oluşturması ve güncel problemlere pratik cevaplar üretmek için birlikte hareket etmeleri gerektiğiydi. Burada, katılımcıların çoğu Protestan olmakla beraber Ortodokslar da vardı. Daha öğretici bir düzeyde ve Anglikan kilisesinin Hıristiyan Birliğine dair olan endişelerinin bir sonucu olan "İnanç ve Düzen" konulu konferans 1927'de Lozan'da yine Protestan ve Ortodoksların katılımlarıyla ger-

çekleşmiştir. Bu muhtelif istişareleri kabul etmeyen Roma Katolik Kilisesi, daha sonraki bir dönemde, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ihtiyatlı bir şekilde bağlar kurmaya başlayacaktı. Bu girişimlerin sonucunda 1948'de Dünya Kiliseler Konsili ortaya çıkmıştır. Bu konsil bir süper kilise değildi çünkü üyeleri üzerinde bir yaptırım gücü yoktu. Ancak bir diyalog, danışma ve işbirliği zeminiydi.

2.4 1960 Öncesi Ortodoksluk: Karışıklıklar ve Şehitler Çağı

Doğu Ortodoks Kiliselerine bakıldığında, bunların farklı bir kültür dünyasına ait oldukları göze çarpar. “Ortodoksluk modern Batı Rasyonelliğinin ruhuna yabancıdır.”⁹ Fakat dış etkilerden doğan ideolojik gelişmeler Ortodoks ülkeleri derinden etkilemiştir ve 20. yüzyıl Ortodoksluk bakımından oldukça sarsıcı bir yüzyıl olarak şekilde hatırlanacaktır. 19. yüzyılda bağımsızlığını kazanan Sırbistan, Romanya ve Bulgar Kiliseleri üzerindeki hakimiyetini kaybeden Yunan Ortodoks Patrikliği 20. yüzyılda daha elim bir kayıpla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye-Yunanistan arasındaki savaş trajedisi ve sonrasındaki nüfus mübadelelerini takip eden yıllarda, patriklik mensuplarını kaybetmiş ve Yunanistan'da kalan birkaç toprak parçasına ek olarak, İstanbul bölgesinde yaşayanlardan ibaret kalmıştır. Bununla birlikte, 1922'den bu yana, Patriklik Yunan Ortodoks Kiliselerinden ayrılan Yunan sürgünlerinin sorumluluğunu üzerine almıştır. Yunan sürgünleri küçük bir diaspora değildir; bugün Yunanistan'daki nüfusun neredeyse yarısına tekabül eden 4 milyondan fazla insanı kapsamaktadır. Kuzey Amerika Yunan menşeli insanların Yunanistan dışındaki Yunan nüfusunun en fazla yoğunlaştığı yerdir; 2 milyondan fazla. Onu 700 bin kişiyle Avustralya takip etmektedir.¹⁰ Bu da patrikliğin Ortodoks sürgününün organizatörü olma rolünde ısrar ederken belli bir bölgedeki hakimiyeti üzerindeki ısrarını azaltması demektir. Papalık sadece Yunan diasporasının değil, geleneksel Ortodoks topraklarının dışında yaşayan ve zaten bir patrikliğe bağlı olan diğer Ortodoks toplulukların da peşindedir. Aslında bununla beraber diğer Ortodoks kiliseleri, cemaatlerini Yunan Ortodoks Patrikliği'nin idaresi altındaki bir papazın yönetimine vermek yerine, geleneksel olarak Ortodoks ülkelerin dışındaki ülkelerde kendi kurumlarını oluşturmuşlardır. Sürgünde idarelerin kesişmesi problemi geleneksel Ortodoks ülkeler dışındaki Ortodoks toplumların kilise bilinci açısından ciddi bir problem olarak devam etmektedir.

Fakat 20. yüzyılda Ortodoks kilisesini daha da üzen başka bir şey olmuştur. 1917'de Rusya'daki Komünist Devrim, birçok yerde Ortodoks-

9 Nilos Kokosalakis, “The Historical Continuity and Cultural Specificity of Orthodox Christianity”, *“Religions sans frontières?” Present and Future Trends of Migration, Culture, and Communication* içinde, Rome, Presidenza del Consiglio dei Ministri, 1994, s. 126-143 (s. 136).

10 Bkz. Michel Bruneau, “L'Eglise orthodoxe et la diaspora hellénique”, *Social Compass: International Review of Sociology of Religion* içinde, Vol. 40, No. 2, June 1993, ss. 199-216.

ların geleneksel hamisi olmuş Ortodoksluğun kalesinde, militan ateist rejimi başa getirmiştir. Rus Kilisesi'nin imparatorluk çağında devlet tarafından sıkı kontrol altında tutulduğu doğrudur. Bununla birlikte, kilise üzerindeki etkisi her zaman olumlu olmasa da, İmparatorluk devleti 19. yüzyıl sırasında manevi ve teolojik bakımdan bir yenilenme tecrübesi geçiren ve saygı duyulan Kilise'ye düşman bir güç değildi. Rusya'da komünistler başa geçtiğinde, komünistler de dahil olmak üzere hiç kimse bu yönetimin uzun süreceğine inanmıyordu. Fakat sürdü ve Rus Ortodoks kilisesi de dahil Rusya'daki tüm inananlar bundan zarar gördü. Politbüro'nun üyelerine gönderilen gizli bir mektubu Vladimir Lenin (1870-1924) 1922 tarihinde şöyle açıklamıştır: “Din adamlarının direnişini kırmak için onlara öyle dehşetli bir ders vermeliyiz ki, bir daha bunu unutmasınlar (...) daha da fazlası, bu arada kurşun yiyecek olan kilise ve burjuvazinin gerici üyeleri olacaktır. Bu insanlara öyle bir ders verelim ki bir daha herhangi bir direnişi düşünmeye bile cesaret edemesinler”.¹¹ Bu tamamen komünistlerin yaptığı bir şeydi. Rivayete göre 1930'ların sonlarından itibaren 80.000 Ortodoks rahip, keşiş ve rahibe Bolşeviklerin ellerinde hayatını kaybetti; bu rakam yaklaşık olarak 1917 devriminden önce mevcut rahip, keşiş ve rahibe toplamının yarısına karşılık geliyor. Sadece görevini icra eden 4 tane piskopos kalmış ve devrim öncesi sayıları 50.000'i bulan düzenli hizmet veren kiliselerden II. Dünya Savaşı öncesi yalnızca 200 ila 300 tanesi ayakta kalabilmiştir.¹² Ancak II. Dünya Savaşı biraz rahatlatıcı olmuştur, çünkü zor bir askerî durumla karşı karşıya kalan Joseph Stalin (1879-1953) Alman hücumuna karşı ülkenin tüm kaynaklarını seferber etmede oldukça kararlı davranmıştı, bu da Kilise için biraz daha fazla özgürlük demektir.

2.5. Totaliter İdeolojilerin Önündeki Hıristiyanlık

Başta 1917 devrimi Vatikan'da bazı umutlar doğurmuştu, çünkü Rus İmparatorluk rejimi Roma Katolikliğini sınırlama eğilimindeydi, Roma'daki bazı gözlemciler, Rusya'daki bu değişik durumun Roma Katolikliği için yeni fırsat pencereleri açacağını düşünüyorlardı. Bununla birlikte çok kısa bir zaman sonra fark ettiler ki rejimin gerçek doğası onların bu tür beklentilerine cevap vermiyor. Rusya'da, gizli piskoposlar takdis etmek ve gizli bir Katolik kilisesine zemin oluşturmak için teşebbüsler olmasına rağmen, bunlar büyük bir başarı elde edememiştir. Komünizm Avrupa'da Hıristiyanlık için totaliter bir tehlike olmakla kalmamış, Almanya'da da 1933'te başa geçen ulusal sosyalist hareket Hıristiyanlığı başka bir dünya görüşüyle değiştirmek istemiştir. Bunlar Hıristiyanlık için karanlık zamanlardı; Almanya'da birtakım Protestan Hıristiyanlar yarım milyondan fazla Almanı bir araya getiren ve ırksal görüşleri de içine alan ulusal sosyalist

¹¹ Erich Bryner, *Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert* içinde zikredildi. Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 1996, s. 50.

¹² Nathaniel Davis, *A Long Walk to Church: A Contemporary History of Russian Orthodoxy*, Boulder (Colorado), Westview Press, 1995, ss. 11-13.

ideolojiyi kabul eden Alman Hıristiyan hareketi adı altında bir hareket başlattılar.¹³ Bu gelişmeler ışığında papa 1937 yılında iki genelge yayınladı: Birincisi, *Mit brennender Sorge*, ulusal Sosyalizm ve ırk/ulus ayrımcılığını suçlayan genelgesi, diğeri de “temelden sapık” olarak tanımladığı Komünizm’i suçlayan *Divini Redemptoris* adlı genelgesidir. Savaş sırasında Vatikan bağımsızlığını korumaya çalışmış, topraklarına dokunulmamış ve Vatikan Radyosu da bütün dünya karmaşası boyunca yayınına özgürce devam etmişti.¹⁴

Savaş sonunda Avrupa haritası değişmiştir. Sadece birçok yer harap olmakla kalmamış, Avrupa’nın doğu kısmı, Ortodoksları, Roma Katoliklerini ve temelde Doğu Almanya’daki protestan nüfusu etkileyen komünist idare altına girmiştir. Bir yanda din karşıtı Komünizm, diğer yanda da Hıristiyan uluslar görülebiliyordu. Gerçek aslında dün olduğu gibi bugün de daha karmaşıktır. Günümüzde papanın güvenilir ve samimi danışmanlarından biri olan Kardinal Joseph Ratzinger (d. 1927) birkaç yıl önce yayınlamış olduğu kitabın girişinde, Liberalizm ve Marksizm’in dini, sosyal olayları etkileyen bir şey olarak görmedikleri konusunda bizi uyarır.¹⁵ Din, çalışan sınıfa ahlakilik aşıladığı müddetçe Liberalizm açısından bir problem teşkil etmez, ancak temel olarak kaba şekliyle Marksizm ya da yumuşak şekliyle Liberalizm, her ikisi de dinin ortadan kalkmasını değilse bile en azından tamamiyle özel ve bireysel bir mesele haline gelmesini tercih ederler. Şunu aklımızdan çıkarmamalıyız, ki bunu daha sonra tekrar görme fırsatı bulacağız, Hıristiyanlık herhangi bir politik sistemle eş tutulamaz; bilhassa Katoliklik kamusal meselelerde kendi perspektifine sahip olduğunu ve varolan politik sistemleri hiçbir şekilde örnek olmadığını vurgulamaya her zaman özen göstermiştir.

2.6. Birleşmiş Milletler, Avrupa’nın İnşası, Soğuk Savaş

Savaşı takip eden yıllar Hıristiyanlığı etkileyen bazı gelişmeler getirmiştir. Sömürgecilik sonrası yeni bağımsızlığını kazanan uluslardaki yerli insanların kiliselerin liderliğine katıldığından bahsetmiştim. Birleşmiş Milletler ve onunla yakın ilişkide olan uluslararası organizasyonlar o zamanlarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Birleşmiş Milletler, müttefik güçler tarafından I. Dünya savaşından sonra oluşturulan Milletler Cemiyeti’nin ta-

13 Bkz. Doris L. Bergen, *Twisted Cross: The German Christian Movement in the Third Reich*, Chapel Hill/London, University of North Carolina Press, 1996.

14 Nazi Almanya’sının Roma Katolik Kilisesi’ni önemli bir tehlike kabul etmesi ve casusluk faaliyetlerinin hedeflerinden biri haline getirmesi dikkat çekicidir. (Bkz. David Alvarez and Robert A. Graham, *Nothing Sacred: Nazi Espionage Against the Vatican, 1939-1945*, London/Portland (Oregon), Frank Cass, 1997). O dönem boyunca komünizme yönelik tavır için bkz. Robert A. Graham, *The Vatican and Communism During World War II: What Really Happened?*, San Francisco, Ignatius Press, 1996.

15 Joseph Ratzinger, *Un tournant pour l’Europe? Diagnostics et pronostics sur la situation de l’Eglise et du monde*, n.s., Flammarion/Saint-Augustin, 1996, s. 6.

kipçisi olarak 1946'da kurulmuştur. Başlarda Patriklik Milletler Cemiyeti için şüpheli görünmesine rağmen, bazı Katolik bireyler ve kurumlar Milletler Cemiyeti'nin çalışmalarına katkıda bulununca, Roma Katolik Kilisesi ve Milletler Cemiyeti arasında bazı uzlaşma noktaları olduğu fark edildi. Örneğin Cemiyet Filistin'deki Katoliklerin statükosunu güvence altına almıştır.¹⁶ Birleşmiş Milletler'e gelince, Papalık başlangıçtaki tavrından daha olumlu bir yaklaşım içine girmiş ve tarafsız bir devlet olmasından dolayı davet edilmediği konferans için bize teşvik edici sözler söylemiştir. Bununla beraber Birleşmiş Milletler sadece süper güçlere önem veren, dünya barışını ve adaleti korumak için çalışan organizasyonlara benzemez. Bu da başlangıçta Roma Katolik Kilisesi'nin Birleşmiş Milletler organizasyonuna karşı niçin kararsız kaldığını açıklıyor. Bununla beraber kilise gelişmeleri dikkatle takip etmiştir. Papalık 1951'de Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komisyonu Bürosu'nun yetkili komite üyesi olarak seçilmiştir. 1957 yılında Papalık bir BM kurumunun, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun kurucu üyesi olmayı kabul etmiştir. 1958'de Papalığın bir temsilcisi Birleşmiş Milletler'in New York'taki karargâhına gönderilmiştir. (UNESCO gibi Birleşmiş Milletler kurumlarında daha evvel de temsilcileri vardı). Bununla beraber, Sovyetlerin Macaristan'ı işgali karşısında Batı ve Birleşmiş Milletler'in boyun eğmesi, organizasyonun acizliğinin bir göstergesi olarak değerlendirildi.¹⁷

Avrupa Birliği hususunda Roma Katolikliği'nin rolü başlangıçtan beri daha açık ve olumlu olmuştur. II. Dünya Savaşından sonra AB'nin hemen başlarında, Hıristiyan Demokratik Partilere mensup Roma Katoliklerinin ikna edildiği görülür. Bunlar arasında Fransız vatandaşı Robert Schumann (1886-1963), İtalyan Alcide de Gasperi (1881-1954) ve Alman Konrad Adenauer (1876-1967) de vardır. Roma Katolik Kilisesi kıtada uzun süreli bir barış tesis etme özlemini yerine getirme girişimlerine destek vermiştir; buna ek olarak Avrupa'nın inşası, kendisine Hıristiyan değerlerin nüfuz etmesiyle sağlanmalıdır düşüncesine de sahiptir. Ulusal bir kilise olmayan Roma Katolik Kilisesi Avrupa Birliği fikrinde oldukça memnun kalmıştır. Protestan Kilisesine olan tepkiler bazen daha karmaşık hale gelmişti. Her Protestan kilise ulusal bir kilisedir; sayısal olarak da Roma Katoliklerinin oranı Avrupa'daki Protestanların oranından daha fazladır. Ayrıca, Roma Katoliklerinin Avrupa Birliği fikri üzerindeki etkisi bazı Protestanları şüpheye sevk etmiştir.

Ortodoks dünyası ülkelerinden bazıları gün gelecek Avrupa Birliğine dahil olacaklarını hayal bile edemezlerdi; Avrupa'yı ayıran hattın o zamanlar daha uzun süre yaşayacağı bekleniyordu. II. Vatikan Konsili'nden önce Ortodoks Kilisesindeki gelişmeler ele alındığında, bahsedilmeye değer

16 Heribert Franz Köck, "Der Heilige Stuhl und die Vereinten Nationen", in *Politische Studien*, Special Issue 1996 (*Die Zukunft der Vereinten Nationen*), February 1996, ss. 72-101 (s. 79).

17 Andrea Riccardi, *Les politiques de l'Eglise*, Paris, Cerf, 1999, s. 105.

bir husus daha göze çarpar: Sovyet idaresi altındaki Ortodoks kiliselerin, Dünya Kiliseler Konsili'ne üyeliği. 1948 yılında, bağımsızlığının 500. Yıldönümü kutlamalarında Rus Ortodoks Kilisesi diğer Ortodoks kiliselerinin temsilcilerini Moskova'daki bir konferansa davet etmiştir. Konferansta kiliselerin birleşmesine dair olan evrensel hareket sorunu tartışılmış, değişik görüşlere sahip bir grup insan dinlenmiş, komünist idaredeki ülkelerin tüm kilise temsilcileriyle Antakya ve İskenderiye Patrikliklerinin temsilcileri ekümenik harekete katılmayı reddeden ve onu Hıristiyanlığın Protestan anlayışından etkilenen bir girişim olarak tanımlayan bir önerge imzalamışlardır.¹⁸ Görüş değişikliği Rus Ortodoks Kilisesi'ndeki (oldukça sınırlı bir özgürlük tanıyan) ilahiyat tartışmalarının sonucundan çok, uluslararası konferanslara katılma konusunda Sovyet gücünün değerinden kaynaklanan bir sonuçtu. Bununla birlikte, Rus Ortodoks Kilisesi'nin Hıristiyan dünyasından ayrı bir meşguliyet sahasının solunda olmak istemediği ve Dünya Kiliseler Konsili'nin gelişen münasebetlerde bir yetki mercii olduğu doğrudur. Hepsinden ötesi, Sovyet düşünürler (Sovyetlerin düşüncesine göre) Konsil'in bir barış organizasyonu olarak kullanılabilceği ve de Rus Ortodoks katılımının Konsil'i SSCB'nin tarafına çekeceği sonucuna varmışlardır. Rus Ortodoks Kilisesi 1961'de üye olarak kabul edilmiştir. İronik olan, bunun 1958 ve 1963 arasında faaliyette olan kiliselerin %44'ünün kapanmasına neden olan din karşıtı baskıların yeni bir dalgası sırasında gerçekleşmesidir.¹⁹ Kendileri profesyonel ajanlar olmadıkları halde ekümenik toplantılara gönderilen rahip ve ilahiyatçılar KGB'ye rapor vermek zorundaydılar.

3. II. Vatikan Konsili'nden Assisi Toplantısı'na: Roma Katolikliğinin Yeni Yüzü?

Papa'nın Vatikan'da bir konsil düzenleme kararı sürpriz olarak görülmüştür. XXIII. John (Giuseppe Roncalli, 1881-1963) 25 Ocak 1959'da ekümenik bir konsil düzenleme niyetinde olduğunu duyurdu ("ekümenik" burada "Hıristiyanlar arasında" anlamında değil "evrensel" anlamında bir kavram olarak kullanılmıştır; aynı şekilde İstanbul'daki Yunan Ortodoks Patrikliği "Ekümenik Patriklik" ünvanını kullanır). Papa daha sonra bu kararını "ani bir ilham" olarak tanımlamıştır. Sonuçta Konsil 1962'den 1965'e kadar 4 oturumluk toplantılar halinde gerçekleşmiştir. 2300'den fazla rahip, kardinal ve diğer din adamları katılmıştır. Oturum-

18 *Actes de la Conférence des chefs et représentants des Eglises orthodoxes autocéphales, réunis à Moscou à l'occasion des la célébration solennelle des fêtes du 500ème anniversaire de l'autocéphalie de l'Eglise orthodoxe russe, 8-18 juillet 1950*, Vol. 2, Moscow, Editions du Patriarcat de Moscou, 1952, s. 450-452.

19 J.A. Hebly, "The State, the Church, and the Oeikumene: The Russian Orthodox Church and the World Council of Churches, 1948-1985", Sabrina Petra Ramet (ed.), *Religious Policy in the Soviet Union* içinde Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 105-122.

larda uzun tartışmalar olmuş; fakat çok fazla insanla uzun tartışmalara girmek oldukça zor olmuştur. Metin ve ifadeleri bir araya getiren komisyonların yürüttüğü çalışmalar oldukça önemlidir. XXIII. John ilk oturumdan sonra ayrılmıştır. Diğer 3 oturum VI. Paul (Giovanni Battista Mantini, 1987-1978) başkanlığı altında yürütülmüştür.

3. 1. II. Vatikan Konsili'nin Sonuçları

Konsil bir yenilenme çabası olmayı hedeflemiştir. Esasen, Roma Katolik Kilisesi'nde en azından dışarıdan görünüş itibariyle birçok değişikliğe sebep olmuştur, ya da Konsil'in sonu 1960'larda sanayileşmiş ülkelerde yaşanan ve geleneksel değerleri, kurumları sorgulayan medeniyet krizine tesadüf etmiş olabilir.²⁰ Zaten kilise tecrübesine sahip Batı'daki birçok eski Roma Katoligi için Konsil'in öncesi ve sonrasında zaman vardı. Bu da muhafazakar zihniyete sahip insanların karşı koymasına yol açmıştır. Konsil metinleri değerlendirmekle kalmamış ibadet şekillerine de müdahale etmiştir. Ve bu da inananların zihinlerinde ne tür bir iz bıraktığını göstermektedir. Daha da fazlası bu olay, belli sayıdaki ayinsel tecrübelerin artmasına ve yeniliklere sebep olmuştur. Geçmiş reddetmek isteyen insanlar "konsil zihniyeti"ni devam ettirdiklerini iddia ettiler, hatta Konsil'in kararlarına da gerçekten inanmış değillerdi. Her halükârda, onun rahip ve din adamlarının da içinde bulunduğu birçok insanın yolunu şaşırttığına şüphe yoktur. Bunların içinde rahipler sınıfı, keşişler ve rahibeler ile, hızla gerileyen sanayi dünyasındaki rahipliğe yeni atananların sayısı her yıl hızla düşmektedir.

Diğer yandan, kriz yıllarından sonra, kilisenin yenilenmesine hevesli hareketler yeni şekilleriyle Roma Katolik Kilisesi içinde gelişme göstermişlerdir. Cemaatleşme ve özgürleşme hareketleri gibi karizmatik yenilenmeler, Focolari vb. bu tür hareketlerdendir. Bu hareketlerin bazıları geleneksel topluluklar ortaya çıkarırken, çoğu da üyelerinin rahip, rahibe ve keşiş olmalarını değil de sıradan bir insan olarak seküler dünyada yer almalarını ve Hıristiyan değerlerin propagandasının bu yolla yapılmasını istiyordu.

Genellikle, konsiller kilise tarihinde bazı doğmaları ortaya çıkarmak ve yanlış doktrinlere karşı gelmek amacıyla toplanmıştır. Hıristiyanlık çağının ilk bin yılında toplanan konsillere bakarsak, bu konsiller Ortodoks ve Roma Katolik Kiliseleri ayrılmadan önce toplandıklarını görürüz ve her ekümenik konsil Hıristiyan inancının bazı özelliklerini kesin olarak ortaya çıkarma bakımından bir fırsat niteliği taşıyordu. Örneğin, 5. yüzyılın konsilleri, ki bunlardan biri 431'de Efes'te toplanmıştı ve İsa'nın doğasının anlaşılmasında derinleşmek amacını taşıyordu. II. Vatikan Konsili'nin amacı biraz farklıydı. Kilise'ye karşı olan belli bazı doktrinal tehlikelerin ötesinde, Roma Katolik Kilisesi aracılığıyla İncil'i modern dünyaya taşımak amacındaydı. 20. yüzyılın sonunda Roma Katolik Kilisesi geçerliliğini nasıl koruyabilirdi? Önceki tarihi konsillerin içeriğinin aksine, bu kon-

²⁰ Joseph Thomas, *Le Concile Vatican II*, Paris/Montréal, Cerf/Fides, 1989, s. 24.

silde kınama veya mahkum etmeye yer verilmiyordu.²¹ Onaltı doküman kilise, dinî özgürlük, ekümenizm, Doğu Katolik Kiliseleri, dinî hayat, Hıristiyanlık dışı dinler vb. gibi birçok konuyla ilgilenen Konsil'in çalışmasının sonucuydu.

Bugün Konsil'in onaltı dokümanı tekrar okunduğunda, Katolik olmayanlarla işbirliği konusunda açık bir yönelme ve güncel problemler hakkında söz söylemek için çaba harcamadığı görülür. Bu Roma Katolik Kilisesi için tamamıyla yeni bir eğilimdi, fakat hedeflerini sorun ortaya koymak için değil, modern dünyadan kaynaklanan yeni şartlara uyum sağlamak için belirliyordu. Örneğin *Gaudium et spes*'te (Sevin ve Ümitli Ol) çağdaş dünyadaki kiliseden bahsedilerek, inanan ve inananlar adil dünyanın kurulması için birlikte anılmış, “samimi ve dikkatli” bir diyaloga girmeleri konusunda cesaretlendirilmişlerdir (21.6). Kilise dünyadaki doğruluk, adalet ve hukuka uygunluk gibi unsurlara açık olduğunu ilan etmiştir. Bu da uluslararası işbirliğine doğru gelişen bir eğilim için olumlu bir yol olarak algılanmıştır. Hıristiyanlık dışındaki dinlerden saygıyla bahsedilmiş ve Hıristiyanlar, diğer din mensuplarına karşı kardeşçe tavır takınmaları konusunda cesaretlendirilmişlerdir. 19. Yüzyılda papalar gerçek doğruya aykırı olduğunu düşündüklerinden vicdan özgürlüğü fikrini reddederken, Konsil bireylerin hatta grupların dinî özgürlük hakkını savunmuştur.

3.2. Dinler Arası Diyalog: Assisi Yolunda

Bu noktadan, diyalog birçok yönde gelişmiştir. Konsil sona ermeden kısa bir süre önce, Patrik Athenagoras (Aristokles Spyrou, 1886-1972) ve VI. Paul, II. yüzyılda iki kilise tarafından vazgeçildiği resmen ilan edilen karşılıklı aforoz etmeleri dinsel bir törenle feshetmiştir. Bu olay Ortodoks ve Roma Katolik Kiliselerinin arasını bulmak için yeterli olamazken (son 10 yılda zorlukların arttığından bahsedilecektir), tek başına bile önemli bir girişimdi. Fakat diyalogdaki atılımlar Hıristiyanlıkla sınırlı kalmamıştır. Ve II. Vatikan Konsili'nde diğer dinlerden ilk defa olumlu bir şekilde bahsedildiğini de hatırlamak zorundayız. 1964'lerin başlarında, Papa VI. Paul diğer dinlere mensup insanlarla ilişki kurabilmek için Vatikan yönetimi bünyesinde özel bir bölüm tesis etti. Önceleri Hıristiyan Olmayanlar Skreteryası olarak bilinen yer, 1988'de Dinler Arası Diyalog İçin Papalık Konsili şeklinde yeniden adlandırılmıştır. Bu kurum diğer dinlere mensup inananlarla sürekli diyalog halinde olup birçok toplantı düzenlemiş ve örneğin İslâm'la diyaloga hasredilmiş özel komisyonlarla da ilişkisini sürdürmüştür.

II. Vatikan Konsili'nden yaklaşık 20 yıl sonra, dinler arası diyaloga doğru olan bu eğilimin çarpıcı anlatımı 1986 yılında İtalya'daki Assisi'de yapılan dinler arası toplantıda gerçekleşmiştir. Papa tüm din temsilcilerini Assisi'ye davet etmiştir. Burada amaçlanan beraberce dua etmek değil,

21 *A.g.e.*, s. 27-28.

dua etmek için biraraya gelmekti, zira ne farklılıkların reddi ne de ayrılıkların ortadan kaldırılması gibi bir beklenti yoktu. Hıristiyan ve Hıristiyan olmayan dinlerin temsilcileri davete icabet etmişlerdi. Hıristiyanlık dışındaki dinler arasındaki çoğunluğu Budistler oluşturuyordu. Tabii ki Assisi gibi bir vakıanın gerçekten dünya hayatı üzerinde etkili olup olmadığı merak edilebilir. Hepsinden ötesi, birçoğunda olduğu gibi Assisi de büyük bir medya olayı değil miydi? Assisi'den sonra dünyada herhangi bir değişim oldu mu? Belki hiçbir şey değişmedi, bu doğru. Assisi'de toplanan insanlar profesyoneldi ve çoğu bu tür dinler arası toplantılara katılmaya alıştı. Bana göre Assisi'nin etkisi daha çok Katolisizm içi bir etkiydi. Assisi'deki toplantıya bazı Katolik çevrelerden güçlü tepkiler gelmiştir; birçok Katolik diğer dinler gibi olumsuz bir fikre ve onların takipçilerinin öncelikle dinlerinden döndürülmeleri fikrine isyan etmeye yatkın idiler. Pagan dinlerin mensubu olarak addettikleri insanların bu tür toplantılara katılmaları için davet edildiklerini görmek kendileri için şok ediciydi. Gerçek şu ki, toplantı düzenlenmiş ve bu tür girişimlerin devamına sebep olmuştur, bu da bir şeylerin değiştiğinin göstergesidir. Assisi gibi olaylar, güçlü sembolik etkisiyle birlikte değiştirilmez bir süreci de beraberinde getirmiştir.²²

Böyle bir toplantıda ne olduğunu yanlış anlamamalıyız. Diğer dünya dinlerinde olduğu gibi, Roma Katolik Kilisesi misyoner zihniyetli dini bir hareket olarak kalmıştır. Misyonların varlığı devam ediyor, insanlar ister seküler bir geçmişe, ister diğer inançlara sahip olsunlar, Roma Katolikliğine girmeye devam ediyorlar. Çünkü Assisi ortak bir yalvarıştan ziyade, insanların dua etmek için bir araya geldiği bir toplantıydı, bu tür bir toplanmanın, Roma Katolikleri arasında diğer dinlerin idrak edilmesinin ötesinde ne etkisi olmuştur? Sanırım bunu anlamak için Papanın sözlerine bir göz atmalıyız. 1986 Ocağında Papa toplantıyı ilan ettiğinde “barış için dünya dua hareketi” cümlesini kullanmıştı. 1986 Eylül’ündeki başka bir konuşmasında ise, geçmişte dinlerin elem verici yüzleşmelere katkıda bulduklarını, dinler arasındaki farklılıkların devam ettiğini, fakat bu inançlı kadın ve erkeklerin barış yanlısı olarak bir araya gelmeleri gerektiğini açıklamıştır. Çünkü “inançımız dünyayı değiştirebilir”. sözleriyle açıklamıştır. Assisi’deki toplantının sonunda katılımcılara şöyle seslenmiştir: “Barış mücadelesi dinî farklılıklardan üstündür. Bu bir hayat-memat meselesidir! Ve barış salt insanî gayretlerin ötesindedir.”²³

3.3. Dinler Barışı Destekleyen Unsurlar Mıdır?

Bu başlık Assisi gibi bir girişimin kalbinde ne olduğunu açığa çıkarıyor. Bu inananların tüm dünyaya karşı taşıdığı bir sorumluluk ve nihayetinde sekülerleşme çağında bizatihi dinî mesajların inandırıcılığı meselesidir. 2000 yılının Ocak ayında, İsviçre’nin Lozan kentindeki oldukça ilginç bir dinler arası geceye katıldım. Konusu, 21. yüzyılda dinin muhtemel konu-

22 Karş. François Boespflug ve Yves Labbé (ed.), *Assise, six ans après, 1986-1996*, Paris, Cerf, 1996.

23 *A.g.e.*, s. 39-61.

muydu. Konusuyla birçok insanın ilgisini çekmişti, çünkü yüzlerce insan 4 konuşmacıyı dinlemek için buraya gelmişlerdi. Konuşmacılardan biri liberal bir Yahudi rabbi, ikincisi yerel Katolik rahibi, üçüncüsü çok zeki genç bir Müslüman düşünür, sonuncusu da Protestan papazıydı. Dördü de görüşlerini sunma konusunda güçlüydüler ve gelecek hakkındaki düşünceleri paylaşıyorlardı. Bununla beraber dinleyicilerle olan soru cevap oturumunda genç bir delikanlı elini kaldırmış ve konuşmacılara iltifat ettikten sonra şöyle devam etmişti: Sizin dinleriniz yüzyıllardır faaliyette ve dünya bu dinlerle daha mı iyi oldu? Sizin dinleriniz savaşı, adaletsizliği, zulmü önleyebildi mi, yoksa dünyanın dramına katkıda mı bulundular?

Bu sorular birçok insan tarafından soruluyor. Belki daha önce cevaplandırıldı, fakat bugün insanoğlu herhangi bir din olmadan da yaşayabileceğini düşünme noktasına gelmiş, daha da ötesi birçok insan dindarlığı sosyal bir uyum olarak değil de kişisel bir taahhüt olarak algılamaktadır. Tabii ki dinler bu dünyada umut olmadığını, diğer dünyada verilecek bir ödül olduğunun telkininde bulunarak bir şey yapamadıklarını söylerler; fakat bu serzeniş herkesi ikna etmeye yetmez. Assisi gibi bir toplantının temelindeki soru şudur: Din olumlu bir yönde insanlık tarihinin akışını etkileyebilir mi? Dinlerin düşmanlığı körüklemek veya meşrulaştırmaktan ziyade insanların arasını bulmaya katkısı olabilir mi?

Hıristiyan Avrupa ciddi bir tecrübe geçirmiştir. Dünya üzerindeki birçok ülkeyi sömürgeleştirmiş ve kaynaklarına el koymuştur; bu da 20. yüzyıldaki iki dünya savaşının kaynağı olmuş ve savaşa iştirak eden ülkeler güya bütünüyle Hıristiyanlaştırılmışlardı. Fakat sorun tabii ki tamamıyla bir Avrupa veya Hıristiyanlık sorunu değildi. 1994 yılında Ruanda'da üçte biri çocuklar olmak üzere 1 milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği korkunç katliama bakıyoruz ve zalimane bir tesadüfle Ruanda'nın Afrika'nın alt sahasında en fazla Hıristiyan nüfusa sahip ülkelerden biri olduğunu görüyoruz. Tüm Ruandalıların %90'ı Hıristiyandı. (%63'ü Katolik, %19'u Protestan, %8'i de Adventistler)

Kiliseler katliama engel olmamakla kalmamış bu dehşetli hadiselerde her zaman olumlu olmayan roller de oynamışlardır (Bu olaylar bütünüyle dinî bir savaş değildi; dikkate değer olan, aynı dine inanmalarına rağmen insanların birbirlerini öldürmeleriydi. Nüfus artışı ve diğer faktörler belki de bu gerginliğin en önemli kaynakları olmuştur).²⁴ Bu olayların arka planında (ve maalesef başka örnekler de verilebilir) görüyoruz ki bir taraftan din günümüz savaşlarının nadiren başlıca kaynağıdır (bugün gezegenimizde olan tüm savaşlardan birini gerçek dinî bir savaş olarak tanımlamak oldukça zordur), fakat diğer taraftan, baskın ve etkili olduğu nüfuslarda olumlu etkisi sınırlandırılmıştı. Sonuç olarak Katolik Kilisesi ve diğer kiliselerin endişelerini daha iyi anlıyoruz.

Bu da dinî faktörlerin barışa katkısı olmadığı anlamına gelmez; aslında

24 Théo Tschuy, *Ethnic Conflict and Religion: Challenge to the Churches*, Geneva, World Council of Churches, 1997, böl. 4.

birkaç yıl önce bir kitabın iddia ettiği gibi, din faktörü barış arayışında ihmal edilmektedir.²⁵ Dinin pozitif rol oynayabildiğini ispatlayan çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Sant'Egidio Topluluğu -Roma merkezli bir Roma Katolik grubu- tarafından desteklenmiş 27 ay süren görüşmelerden sonra, Roma'da 1992 Ekim'inde Mozambik için barış antlaşması imzalanmıştır. Bu grup Assisi'deki dinler arası toplantının oluşumuna yoğun bir şekilde müdahil olmuş ve zamanla oldukça güçlenmiştir. Bir grup öğrenci tarafından 1968'de kurulan Sant'Egidio, gayeleri fakirlere yardım ve barış için çalışmak olan, İncil'in ışığında yaşayacaklarını taahhüt eden Roma Katoliklerinden teşekkül etmiştir. 12.000'i Avrupa'da olmak üzere 15.000 üyeye sahiptir ve çok ulusludur; birçok barış ödülüyle de onurlandırılmıştır. Geçen yıl, UNESCO ile imzalamış olduğu anlaşma, Sant'Egidio'nun başkanı Andrea Riccardi bürokrasinin ve Birleşmiş Milletler'in etkisizliğini bazen eleştiriyor olsa bile, Katolik organizasyonların artık seküler organizasyonlarla işbirliğine ne derece hazır olduklarını göstermektedir.

Bu tür Katolik düşünürler Avrupa'nın ve dünyanın geleceğini sadece Katolik açıdan planlamıyorlar. Onlar dinî çoğulculuğun dinamizmiyle hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Andrea Riccardi İslam'a büyük ilgi göstermiş, birlikte yaşama ve Akdeniz'deki İslam ile Hıristiyanlık arasındaki mücadele üzerine 1997 yılında İtalyanca bir kitap yayınlamıştır.²⁶ Kitabında, Huntington'un, güçlü bir dinî içeriğe sahip medeniyetlerin çatışmasının kaçınılmazlığını savunan teorisine ters düşer. Bunun aksine, Riccardi dinlerin kuzey ve güney arasındaki diyaloga önemli katkısının olduğu görüşündedir. Yeri gelmişken Riccardi'nin Türkiye'ye olan sempatisinden bahsetmek ilginç olabilir. Ona göre, Türkiye bir yönüyle Avrupa'nın ilginç bir parçası olabilir fakat Avrupa Türkiye'ye muhtaçtır. Ona göre, doğu Avrupa iki ana unsurdan oluşur. Slav ve Osmanlı. Riccardi, "Birçok tarihi sebepten dolayı Türkiye bizim Avrupamıza aittir" diyor -tıpkı Slav dünyasının olduğu gibi. Güçlü bir Türkiye olmaksızın Balkanlarda barış umudunun olamayacağını da ekliyor.²⁷

Sant'Egidio'ya biraz daha değinmek istiyorum, çünkü bana göre 1960'dan beri Roma Katolik Kilisesi'ndeki hareketlerin ve yeni dinamik toplulukların oldukça güzel bir göstergesidir. Bu gruba katılan insanlar güçlü inanç sahibi olup, insanoğlundaki manevî değerleri geliştirmek isterler, fakat aynı zamanda modern ve seküler dünyaya karşı savunmacı bir pozisyonda değil, aksine onunla etkileşimde oldukça rahat ve etkilidirler.

Hıristiyan Kiliselerin öncülük ettiği dinler arası diyalog, II. Vatikan

25 Douglas Johnston ve Cynthia Sampson (ed.), *Religion, the Missing Dimension of Statecraft*, New York/Oxford, Oxford University Press, 1994.

26 Andrea Riccardi, *Mediterraneo: Cristianesimo e Islam tra Coabitazione e Conflitto*, Milan, Guerini e Associati, 1997.

27 Andrea Riccardi, *Sant'Egidio, Rome et le Monde (interviews with Jean-Dominique Durand and Régis Ladous)*, Paris, Beauchesne, 1996, s. 107-108.

Konsili'nden sonraki eğilim ve gelişmeleri tanımlarken altını çizmek istediğim hususlardan biridir. Tabii ki dinler arası diyalog Roma Katolik Kilisesi'ne hasredilemez. Örneğin Dünya Kiliseler Konsili dinler arası ilişkiler için bir merkez olma özelliğini korur. Bu yapısı sebebiyle, Roma Katolik Kilisesi ilginç bir örnek teşkil eder. “21. Yüzyılda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri” üzerine 1997 yılındaki bir konferansta, Kardinal Francis Arinze, İslam ve Hıristiyanlık arasındaki münasebetlerin sadece bu iki din mensupları için önemli olmadığını, tüm dünyayı ilgilendirdiğini söylemiştir; çünkü bu iki din biraraya geldiğinde insanlığın yarısını teşkil eden ve coğrafi olarak da en yaygın olan iki dindir.

İlişkileri geliştirme isteğini ve diğer yandan engel ve tehditleri tahlil ettikten sonra, Kardinal zorlukların şu şekilde aşılacağını düşünüyor. Geçmişe ait hatıraların ıslahı (geçmişte yapılan yanlışlıklar kabul edilmeli ve pişmanlık duyulmalı); kendi kendini eleştirmenin öğrenilmesi (her birey kendi günah ve hatalarının bilincinde olmalı); siyasi etkiden dini uzaklaştırmak (dinî liderler dinlerin kötüye kullanılmasına izin vermemeli ve siyasi bir partinin aracı haline getirmemeli); din adına yapılan katliamı reddetme ve dinî özgürlüğü geliştirme (Müslümanlar ve Hıristiyanların dinî çoğulculuk gerçeğini kabul etmekten başka seçenekleri yok). Gelişme ve adaletin tesisi (yoksulluk, az gelişmişlik, adaletten yoksun olma ve ahlaki çöküntü aşırı dinî eğilimler için verimli alanlardır, fakat etkili bir tepki de dinî fanatiklere karşı alınmış sıkı bir tedbir değildir); manevi bölünmeye olan ihtimamın artması (bu da diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak ve diğer din temsilcileriyle toplantılara katılmak için yeterli değildir, fakat kalbin dönüşümü ve dua olmalıdır); dünya kaynaklarının kullanımı meselesinde birlikte hareket etme (21. yüzyılda insanlar karşılıklı dayanışmanın daha fazla farkında olmalıdır).²⁸

3.4 Soğuk Savaşın Sonu -ve Sonrası

1960'larda, II. Vatikan Konsili esnasında daha önce bahsettiğimiz başka bir önemli problem vardı. Soğuk Savaş, doğu ve batı arasında Avrupa'nın bölünmüşlüğü, ABD ve SSCB gibi iki süper güç arasındaki mücadele sebebiyle her yerel anlaşmazlığın dünya çapında bir araç haline getirilmesi. Devletin kendi politik hedefleri için bir araç olarak kullanmak istediği ve müdahalesinden dolayı özgürlükleri olmayan gruplarla alakalı problemlere rağmen, Dünya Kiliseler Konsili'nin Sovyet Bloğundan dindarlarla bütünleşmeyi nasıl kabul ettiğini gördük. Bununla beraber bugün o zaman üzerinde düşünen insanlar var ve bunlar “üçüncü yol” politikasının yeterince uygulanmadığını ve temelde bunun doğru olduğunu düşünüyorlar. Sovyet idaresi altındaki kiliselerin Dünya Kiliseler Konsili'ne üyeliklerinin sonuçları pek fazla farkedilmese ve sadece bir ilişkiler ağı

28 Francis Arinze, “Christian-Muslim Relations in the 21st Century”, *Pro Dialogo* (Pontificium Consilium pro Dialogo inter Religiones) içinde, No. 97, 1998/1, s. 81-92.

şeklinde tevarüs etse de bazı olumlu sonuçları olmuştur.²⁹ Vatikan'ın buna tepkisi ne olmuştur? II. Vatikan Konsili Komünizm'i açık bir şekilde kınamaktan çekinmiştir. Ostpolitik, "Doğu Politikası" olarak isimlendirilen şeyi geliştirmeyi seçmiştir. Roma, Komünist hakimiyetinde olan dünya ile istekli bir şekilde yüzleşmekten çekinerek huzursuz bir seçimde bulunmuştur. Örneğin Vatikan'da bulunan Polonya ve Litvanya'nın antikomünist sürgün hükümetlerinin diplomatik temsilcilikleri kapatılmıştır.³⁰

Ostpolitik muhteşem eylemlerin hayalinden çok, küçük adımların politikasıydı. İnananlar için küçük bir özgürlük mekanı oluşturma fırsatı veya komünist devletlerin imzaladığı uluslararası bir metinde dinî özgürlüklerden bahsettirme fırsatı, o zamanlar son derece önemsiz bir girişim gibi gözükse bile, kaçırılmamıştır. Rus Ortodoks Patrikliği'yle bazı ekümenik bağlantıların artması Sovyetler Birliği yönündeki perspektiflerin tetkikine izin vermiştir. Hatta Roma Katolik rahipleri SSCB'yi ziyaret etmiş ve görüşme yapmak için fırsatlar yakalamıştır. Bu da niçin Roma Katolik Kilisesi'nin isteksiz olmasına rağmen bugünkü Avrupa'daki Güvenlik ve İşbirliği organizasyonuna karşılık gelen, 1975'te "Helsinki Süreci" diye bilinen konferansa katıldığını açıklıyor. Sovyetler Birliği'ndeki Katolik faaliyetleri canlandırma niyeti taşıdığından şüphelenilen Vatikan'ın KGB tarafından dikkatlice izlendiğini zikretmeye gerek yok.

Sovyetlerin ummadığı bir şey de, Polonyalı bir Papa olarak II. John Paul (Karol Wojtyła, d. 1920)'un seçilmesiydi. 16 Ocak 1978'de Kardinal Karol Wojtyła'nın seçilmesi sadece Kremlin'de bir sürpriz olarak algılanmamış, dünyanın birçok yerinde yüksek seviyede paniğe yol açmıştır.³¹ Merkez Komite için yapılan bir değerlendirme yeni seçilen Polonyalı Papayı Komünizm'e cephesel bir saldırıda bulunmayan ama Vatikan'ın "Diyalog Yoluyla Yayılma" taktiğini kullanan antisosyalist bir kişilik olarak nitelmişti. Buna benzer olarak, Polonya Komünist liderliği Papa'yı ideolojik seviyede kendisinden önce gelen insanlardan daha tehlikeli olarak mütaala etmiştir.³² Olaylar bu kişilerin haklılığını ortaya çıkarmıştır. Sovyet idaresindeki bir dünyadan gelen II. John Paul sistemin çökeceğini farketmiş ve bu düşüğe katkıda bulunmaya karar vermişti. Komünistler Papa'nın 1979'da gerçekleştirdiği zafer kabilinden ziyaretine engel olamadılar. Çok yakın bir zaman içinde, Dayanışma Sendikası ortaya çıkmıştır. Özgürlük adına yükselen sendika hareketi aynı zamanda Komünist iktidarın karşısındaki Hıristiyanlığı da temsil eder olmuştur. Çoğumuz diz çöküp Katolik

29 Lukas Vischer, "The World Council of Churches and the Churches of Eastern Europe during the Time of the Communist Regimes: A First Attempt at an Assessment", *Religion, State & Society* içinde, Vol. 25, No. 1, March 1997, s. 61-68.

30 Hélène Carrère d'Encausse, "La papauté face au communisme", E. Bonnefous *ve diğerleri* (ed.), *a.g.e.*, s. 63-80 (s. 76).

31 Felix Corley, "Soviet Reaction to the Election of Pope John Paul II", *Religion, State & Society* içinde, Vol. 22, No. 1, 1994, s. 37-64 (s. 40).

32 *A.g.e.*, s. 41.

Ayinlerine katılan binlerce işçinin Gdansk'taki grevlerini hâlâ hatırlarız. Din karşı koymanın bir sembolü olmuştu. Hatta bazıları II. John Paul ve Amerika Başkanı Ronald Reagan'ın Polonya'daki Dayanışma Sendikası'na stratejik taktik ve finansal destek sağlayarak Komünist İmparatorluğun tasfiyesini çabuklaştırmak için biraraya gelip gizli bir ittifak oluşturduklarını iddia ederler. Bunun arkasında yatan fikir şuydu: Yalta'da II. Dünya Savaşı sırasındaki taraflarca onaylanan Avrupa'nın bölünmesi, düzeltilmeye ihtiyaç duyan bir hataydı.³³ Bunun nasıl gerçekleştiğini ve nasıl planlandığını açıklamak oldukça zordur. Zaten bugün şüphe yok ki Papa Sovyet sisteminin düşüşünde önemli bir rol oynamıştır. Dayanışma da Doğu Avrupa'daki Komünist rejimleri için sonun başlangıcı oldu.

Diğer Kiliseler de özgürlük mücadelesinde rol oynadılar. Örneğin, Doğu Almanya'da rejime uyum sağlaması uzun zaman alan Protestan Kilisesi'nin bazı kısımları karşı çıkmak için bir kanal oluşturmuş, şiddet karşıtlığı için stratejik bir anlaşma yaparak protestoyu kolaylaştırmıştır.³⁴ Ortodoks desteğiyle organize olmuş bu tür toplu hareketlerin olmadığı kabul edilmelidir; yalnız ve cesur muhalifler ya da cesur Ortodokslardan müteşekkil küçük gruplar vardı, fakat Doğu Almanya ve Polonya'daki türden hadiseler gerçekleşmemiştir.

Komünist rejimlerin ortadan kalkmasından sonra, bu harekete katkıda bulunmuş kiliseler, toplumda ayrıcalıklı bir konum elde etmeyi planlıyorlardı. Bununla beraber, etkilerinin bir süre geçtikten sonra oldukça azaldığı söylenmelidir. Politik muhalefet için başka bir yol kalmayınca kiliseler bu işin kanalları olmuşlardır. Fakat bir çok insan ülkelerinin sosyal hayatına bu derece nüfuz etmelerini istemediler. Roma Katolik Kilisesi'nin çok etkin olduğu ve nüfusu arasında dinî kurallara uyanların sayısının yüksek olduğu Polonya'da bile sosyal hayatta kilisenin rolü oldukça azalmıştır; bir çok Polonya vatandaşı dine bireysel bir şekilde yaklaşmakta ve dini özel bir durum olarak görmektedir.³⁵ Geleneksel kiliseler önde gelen komünist ülkelerinde yerlerini alabilmiştir fakat Komünizm bazı izler bırakmıştır. Örneğin, Berlin gibi bir şehirde ve Almanya'nın diğer yerlerinde Komünizm sırasında gençler için Protestanlığın yerini alması düşünülen seküler toplantılara giden genç insanların sayısı sürpriz bir şekilde artmıştır.³⁶ Kilisenin seçkin bir statüye sahip olduğu Almanya'da birleşme bu ülkenin artan sekülerleşme sürecine aslında katkıda bulunmuştur.

33 Carl Bernstein, "The Holy Alliance", *Time* içinde, 24 February 1992, s. 12-19.

34 David Steele, "At the Front Lines of the Revolution: East Germany Churches Give Sanctuary and Succor to the Purveyors of Change", D. Johnston and C. Sampson (eds.), *a.g.e.*, s. 119-152.

35 Patrick Michel, "Religieux et pluralisme dans l'Europe du Centre-Est après l'effondrement du communisme", Jean-Pierre Bastian and Jean-François Collange (eds.), *L'Europe à la recherche de son âme. Les Églises entre l'Europe et la nation* içinde, Geneva, Labor et Fides, 1999, s. 111-127 (s. 121).

36 Bkz. Andreas Fincke, "Konfirmation, Jugendweihe, christliche Jugendfeier", Reinhard Hempelmann and Ulrich Dehn (eds.), *Dialog und Unterscheidung: Religionen und neue religiöse Bewegungen im Gespräch* içinde, Berlin, Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen, 2000, s. 167-182.

Komünizm düşüşünden sonra bir çeşit Hıristiyan restorasyonunun rüyaları vardı, fakat geçmişe dönmek mümkün değildi. Ülkeden ülkeye de-ğişen ama Komünizm öncesiyle karşılaştırılmayacak yeni bir durum orta-ya çıkıyor ve bu yeni duruma kiliseler uyum sağlamak zorundadırlar.

Viyana’da, Prof. Paul Zulehner’in gözetimi altında devam eden “Komü-nizm’den Sonra Tanrı” başlıklı araştırmaya göre 3 büyük ülkeler grubu orta-ya çıkmaktadır. İlki, eski Doğu Almanya ve Çek Cumhuriyeti’ni de içine alan Hıristiyanlıktan tasviye edilen (de-Christianized) ülkelerden müteşek-kildir. İkinci grup dinî köklerin hâlâ aşikâr olduğu ülkelerdir. Polonya, Ro-manya ve Hırvatistan. Son olarak üçüncü grup dindarlık düzeyi yüksek in-sanlarla ateistler arasında belirgin bir kutuplaşmayı yansıtır ve bunlar Ma-caristan, Slovakya ve Slovenya gibi ülkeleri kapsar. Eski Alman Demokra-tik Cumhuriyeti ve Çek Cumhuriyeti’nde yalnızca %20’lik bir kesim ken-dilerinin bir şekilde dindar olduğunu, yaklaşık %5’lik bir kesim haftada bir kez kilise ayinine (Mass)* gittiğini deklare etmektedir. Bu ülkelerde Hıris-tiyanlıktan muazzam derecede bir uzaklaşma görülmektedir.³⁷

3.5. Kurtuluş Teolojisi’nin Siyasi Aktivizmi

Komünizm karşıtı tepkiler kimi zaman dini bir vasıta olarak kullanmışsa da, özellikle Latin Amerika gibi “Kurtuluş Teolojisi”ne atıfta bulunan grupların ortaya çıktığı Üçüncü Dünya ülkelerinin bazı bölgelerinde marksist siyasî tahlil ve savaşıma (ideolojinin bizatihi kendisi için olmasa bile) fakir insanların hayatlarının iktisaden iyileştirilmesi ve daha fazla ada-let adına hareket edebilmek için sempati duyan bir hayli farklı eğilimler tez-zahür etmiştir. Kurtuluş Teolojisi ilk kez Brezilya’da 1960’ların ilk yıllarında telaffuz edilmiş, Latin Amerika’daki Roma Katolikleri arasında, bir yanda sözde ilericiler, diğer yanda muhafazakarlar olmak üzere bir bölün-me yaratmıştır. “Kurtuluş teolojisi, militan rahiplerin hem kentli hem de kırsal kesimin çalışan fakir insanları ile doğrudan alâkadar olmaları netice-sinde gelişmiştir.”³⁸ Kurtuluş teolojisinin takipçileri, Latin Amerika dışın-daki radikal ilerici Katolikler içinde model olan sözde “taşralı Hıristiyan topluluklar”ın yapısını benimsemiştir, ki bu tür topluluklara/cemaatlere kimi Batı üniversitelerinin İlahiyat fakültelerinde “ilerici” öğrenciler ara-sında hâlâ rastlanabilir. Bu topluluklarda İncil çalışmaları ile sosyal eylem yanyanadır.

Bunlar Filipinler’de de oldukça iyi gelişmiştir. 1979’da Nikaragua’daki Sandinista devrimine Kurtuluş Teolojisi’ne hayranlık duyan birçok insan katılmıştır. Fakat bu hareket Vatikan ve bir kısım Roma Katolik hiyerarşi-sindeki güçlü bir tepkiyle karşılaşmıştır. Hâlâ kurtuluş teolojisine sahip çı-

* Katolik Kilisesinde bir ayin türü.

37 “State of Faith in Central and Eastern Europe” (Zenit News Agency, 10 April 2000).

38 Jeff Haynes, *Religion in Third World Politics*, Buckingham/Philadelphia, Open University Press, 1993, s. 100.

kan gruplar vardır, fakat Latin Amerika ülkelerindeki demokratikleşme çöküşe katkıda bulunmuştur.

Mesele sadece John Paul II'nin papa olmasından ibaret değildir, bu kuvvetli anti-komünist, marksist tahlillere sempati gösteren gruplarla sadece şüpheyle yaklaşmıştır; bunlar bazen de Komünizm ve diğer radikal gruplara işbirliğine girmiştir; çok yakın bir zamanda ise Kurtuluş Teolojisi'ne olan sempatiye Roma tarafından engel olunmuştur.

Kurtuluş Teolojisi sadece içten büyüyen bir Latin Amerika ürünü gibi görülmemelidir: 1950 ve 60'larda çok sayıdaki yabancı ve genç Katolik misyonerler Latin Amerika'ya geldiler (Latin Amerika'da büyüyen nüfus karşısında az sayıda din adamı vardı). Bunlar o zamanlar Batı gençliği arasında revaç bulan bazısı yeni, bazısı da radikal fikirleri beraberlerinde getirdiler, diğer yandan Kurtuluş Teolojisi'nin birçok önde gelen Latin Amerikalı destekçileri Avrupa'nın akademik kurumlarında çalışmış ve öğrenciler arasında da popüler olan ilerici ve marksist fikirlerle etkileşim içine girmişlerdir.³⁹

II. Vatikan Konsili'ni takip eden Katolisizm içi çalkantılar ve yeniden düzenlemeler özellikle Brezilya gibi ülkelerde Kurtuluş Teolojisi'nin birçok rahibin etki ve desteğini kazanmasına izin vermiştir ve bu insanlar kilise yapılarını en iyi şekilde nasıl kullanacaklarını ve kendi yönelimlerini en iyi nasıl destekleyeceklerinin yollarını biliyorlardı.

Kurtuluş Teolojisi taşra halkından başlayıp elitlere sirayet etmiş bir hareket değil, o zamanlar çok revaçta olan bu bilinçlendirme kavramını kullanan elit ve profesyonel din adamlarınca taşra halkının bilinçlendirilmesine yönelik bir harekettir.

Kurtuluş Teolojisi ve Roma Katolik Kilisesi'nin Marksizm'e karşı muhalefeti gözden geçirildiğinde, Roma Katolik liderliğinin aslında muhafazakar güçler veya kapitalist sistemin yanında yer aldığını gösteren eğilimlere sahip olduğu düşünülebilir. Bu sonuca sık varılsa da, aslında büyük bir yanlış anlama veya hatadır. Papanın faaliyetini ve Roma Katolik Kilisesi'nin liderlik perspektifini yeterince anlamak isterseniz, Katolik dünyanın kendisini ne liberal ne de sosyalist dünya ile asla tanımlamadığını açıkça görürsünüz.⁴⁰ Roma Katolik dünyasından bahsettiğimizde, bunun liberal veya sosyalist dünya olarak yıllar öncesine kadar bilinenden farklı bir gerçek olduğu doğrudur. Fakat bu gerçek dinî ibadetlerle sınırlanamaz, hatta sosyal hayatta etkin olmak ister; Katoliklik sadece Pazar sabahı ayinlerinden ibaret değil, aksine bir kültürdür. Sonuç olarak, Papa komünist sistemin çökmesine yardım etmek için ABD başkanıyla stratejik bir işbirliğine girmiş olsa bile, Kapitalizm'in de eleştirmeni olduğu sürpriz olarak algılanmamalıdır. Örneğin Papanın Katolik piskoposlara 1991 Mayıs'ında gönderdiği *Centesimus Annus* tamiminde, materyalist görüşü yoğun

39 Peter Beyer, *Religion and Globalization*, London, Sage, 1994, s. 138.

40 Emile Poulat, *L'Eglise, c'est un monde. L'ecclésiologie*, Paris, Cerf, 1986, s. 262.

bir şekilde eleştirmiştir; “Pazarda yer bulamayan birçok insan ihtiyacı var” demiştir (IV, 34, 1). Kâr kabul edilebilir ve hatta iş hayatının düzenleyicisidir, fakat sadece tek bir öge gibi düşünülemez; diğer insanî ve ahlaki faktörler uzun dönemli düşünüldüğünde iş hayatına eşdeğer bir öneme sahip olarak düşünülmelidir (IV, 35, 3) ve dahası, Reel Sosyalizm’in mağlubiyetinin Kapitalizm’i ekonomik organizasyonun tek modeli olarak arkasında bıraktığını söylemek kabul edilemez. Birçok ülkeyi gelişmenin uzağında bırakan engel ve tekelleri ortadan kaldırmak ve de tüm birey ve uluslar için gelişmeyi paylaşabilme imkanı tanıyan temel şartları sağlamak gereklidir (IV, 35, 4). Roma Katolik Kilisesi politik bir organizasyon değildir, onu bu şekilde yorumlamak başka bir hata olurdu. Fakat etkisi için politik denilebilir. Çünkü kilisenin sosyal bir doktrini vardır.

3.6. Birlik Rüyası ve Ayrılık Gerçeği Arasındaki Katolik Dünyası

Dünyadaki yaklaşık 900 milyon Katolığın aynı görüşleri paylaşmadığı ve kiliselerinin kendilerinden yapmalarını istediklerini takip etmedikleri açıkça bellidir. Bu, dünyadaki herhangi bir dinî harekette de böyledir! II.Vatikan Konsili’ni takip eden çalkantılar, özellikle Batı dünyasındakiler, bu durumu güçlendirmiştir. Roma Katolikliği içinde bir iç bölünme vardır, bazı gözlemciler tek bir “Katolik dünya”dan bahsedebilir mi, ve “birçok Katolik dünya”dan hiç mi konuşulmamalı diye sorgulamışlardır. Roma Katolik Kilisesi içinde daha güçlü bir birlik oluşturmak ve Papa II.Vatikan Konsili’nin Kilise geleneğinin devamlılığı içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüürken, bu Konsil’in Kilise geleneğiyle diyalektik bir zıtlığa düştüğünü savunma eğiliminde olan yorumlara karşı çıkmak Papa II. Jean Paul’ün başlıca endişesi oldu. Bu taahhüte yapılan en önemli katkı 1992’de yayınlanan Katolik Kilise’nin yeni ilmihali olmuştur. Ilmihal inancın önemli muhteviyatının sistematik bir sunumudur. (Çocuklar için dinî gereklerin göstergeleri olarak hizmet eden bazı ilmihaller veya birazdan üzerinde durulacak olan daha çok çalışılmış ilmihaller olabilir).

Katolik inancın temel akidelerinin tafsilatlı bir özeti için yapılan bu teşebbüs birleşmeyi güçlendirmelidir. Belli alanlarda müdahaleler olmuştur. Örneğin, tümüyle insanın sağduyusundan kaynaklanan ahlaki bilincin gerekliliğini iddia eden ilahiyatçılara tepki olarak, kilisenin ahlaki doktrinini bir kere daha teyit etmişlerdi; başka bir kilise tamimi olan *Veritatis Splendor* (1993) zaman ve şartlardan bağımsız ve evrensel bir geçerliliğe sahip bir ayırım olan hayır ve şerrin varlığını tasdik ediyordu.

Elbette, Papa bu sözlerini yayınladığında, insanların özgür olduğunu ve kiliselerin insanların ne yapmaları veya yapmamaları gerektiği konusunda bir şey söylemeye haklarının olmadığı, bunların geride kalan yaklaşımlar olduğunu iddia eden Batı medyasında ani bir tepki oldu. Kesinlikle, birçok inanç sahibi çoğunluk, kilisenin aldığı kararlara aldırış etmiyordu. Fakat bu tür meseleleri açıklığa kavuşturan Roma Katolik Kilisesi’nin liderliği tabii ki eleştiri almaya hevesli değildi; Papa ve etrafındakiler, ideolojik olarak tarafsız olduklarını ve en üst seviyede kişisel özgürlük verdiklerini iddia

eden modern devletlerin genel kabul görmüş değerlerin giderek altını oyduklarının farkındaydılar. Belki de Batı'da ki herkesin -en azından teori- de- insan haklarına saygı duyulması gerektiğini kabul eder; fakat bundan fazlası sözkonusu olmaz. Aynı zamanda, ahlaki meseleler giderek vahim bir hal alıyor. Her ne kadar herkes görüşlerine tabi olmasa da ahlaki meselelerdeki kanaatleri yoluyla Papa bu tür tartışmalara önemli katkılarda bulunmakta ve Kilise'yi Batı dünyasında hâlâ açık bir duruş sergileyebilecek, iyiyi kötüden tefrik edebilen nadir seslerden biri kılmaktadır.

4. Klasik Protestanlıktan Pentekostalizme*

Sayısal gücünden dolayı dinî arenadaki dünya çapında en önemli Hıristiyan aktör olan Roma Katolik Kilisesi üzerinde oldukça yoğunlaştık. İçinde bölünmeler olduğu ve her birinin (örneğin dinî tarikat ve hareketlerin) kendi stratejisini geliştirebildiği, bazen de kilisenin merkezi liderliğine karşı tavır aldığı doğrudur. Avusturya veya İsviçre gibi ülkelerde geçtiğimiz birkaç yıl içinde Roma tarafından gönderilen piskoposların fazla muhafazakâr olmaları hasebiyle cemaatlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmemesi gibi olaylar vuku buldu. Bununla beraber, uzun vadede, bu çeşitli stratejiler global bir stratejiye hizmet etmiştir. Patriklik birçok politikacının aksine, gerçekten ileri görüşlülüğe sahip çok az uluslararası aktörden biri olmuştur.

4.1 Ana Protestan Kiliselerine Bir Bakış

Gözlerimizi Protestan kiliselerine çevirsek, farkına varmamız gereken ilk şey merkezi liderlikten bağımsız olarak birçok dinî yapıdan bahsetmek zorunda olduğumuzdur. Birçok ana Protestan kilisenin dahil olduğu Dünya Kiliseler Konsili daha önce de bahsettiğimiz gibi üyeleri üzerinde hiçbir güce sahip değildir. Farklılıklar (aynı inancı paylaşan) Doğu Ortodoks Kiliselerinde görüldüğü gibi sadece idari manada değildir.

Fakat protestan kiliselerinin durumunda bu bir yere kadar doktrinelidir. Kilise ailelerini tanımlamak için son yıllarda ortak olan bir kelime kullanmak istersek, birçok Protestan Hıristiyan “cemaatler” olduğunu görürüz. Bunlardan mensup sayısına ve alfabetik sıraya göre aşağıda bahsedeceğiz.

70 milyon üyesiyle Anglikan Cemaatinin çoğunluğu İngiliz adalarının dışındadır. Çoğunluğu İngilizce konuşan bir kiliseyken, hepsi Anglikan inancına sahip değildir (Birçok ülkede, özellikle ABD’de Episkopalyanlar olarak biliniyorlar.) Örneğin Afrika’nın birçok yerinde Fransızca konuşan Anglikan piskoposluk bölgesi vardır. Anglikan cemaatinin merkezi bir otoritesi yoktur. Fakat birçok danışma organı vardır ve bu organların en önemlisi on yılda bir toplanan Lanbetin konferansıdır. Anglikan cemaati kadınların rahip olarak (hatta piskopos olarak) dinî hiyerarşide yer almaları gibi gelişmeler sebebiyle son yıllarda önemli iç gelişmeler yaşamıştır.

* Duygusal ayinlere ve tutucu akidelere sahip bazı Hıristiyan mezhepleri

Kilisenin bazı kısımları bu tür çok eski Hıristiyan geleneğinin terk edilmesi konusundaki yenilikleri kabul etmekte çok isteksiz davranıyordu. Anglikan Kiliselerde bir çok rahatsızlık baş göstermiştir; Katolik temayüllerde donanmış “Yüksek Kilise” ve Protestan özelliklere sahip “Düşük Kilise” olarak isimlendirmeler olmuştur. Anglikan kiliseler sadece dinî pratiklerin değil doktriner görüşlerin uzlaştırılması konusunda oldukça şaşırtıcı çeşitlilikte eğilimlere sahiptir.

17. Yüzyılda çocukların değil, sadece yetişkinlerin vaftizine yani inancın iradi boyutuna ve kilisenin devletten tamamen bağımsız olmasına vurguda bulunan Baptist Kiliseler ortaya çıkmıştır. Merkezileşmiş kilise yapıları için de bir isteksizlik söz konusudur. 40 milyon Baptist vardır ve bunlar ABD’deki başlıca gruplardan biridir, başka bir önemli organizasyonda 16 milyon mensubuyla Güney Baptist cemaatidir. Ekümenik olarak yönlendirilmiş liberal ana Baptistler de vardır, fakat bugün Baptistlerin çoğu ya muhafazakârlara ya da Baptizm’in fundamentalist kanadına aittir ve sonuçta kendilerini ekümenik diyaloga sokmazlar. Fakat bunlar bazen Protestan kiliseler diye isimlendirilen diğer kiliselerle işbirliğine girmişler ve güçlü bir misyoner teşebbüslere de sahip olmuşlardır.⁴¹

Lutherci kiliseler isimlerinden de anlaşılacağı üzere Alman reformcu Martin Luther’e (1483-1546) dayanmaktadır. Almanya’nın birçok bölgesinde güçlü durumdadırlar ve İskandinav ülkelerdeki nüfusun çoğunu kapsarlar. Dünyada yaklaşık 62 milyon Lutherci vardır. Lutherci kiliselerin en büyük kısmı Dünya Kiliseler Konsili’yle sıkı işbirliği içinde olan Dünya Lutherci Federasyonu’na bağlıdır. Reformcu ve Lutherci kiliseler arasında ciddi teolojik farklılıklar olması gerçeğine rağmen, birçok Lutherci bu farklılıkları pek önemsemez. 1973 yılında birçok Avrupalı Lutherci ve Reformcu kiliseler arasında cemaatler arası etkileşim ve rahip değişikliklerine izin veren bir anlaşma imzalanmıştır. Yine Roma Katolik Kilisesi ve bazı Lutherci kiliseler arasında da 16. yüzyıldaki ayrılığı körikleyen bazı teolojik farklılıkları çözmek için 1999’da geniş çaplı bir anlaşma daha yapılmıştır. Bununla beraber, bu hareketlerin pratikteki etkisi abartılmamalıdır ve Luthercilerin bir kısmı bu tür anlaşmaların eleştiricisi konumundadırlar. Bu Lutherci ve Katolik Kilise arasında tekrar birleşmeye sebep olan bir yol olarak değil sadece teolojik diyalog kavramındaki bir basamak olarak görülmelidir.

Presbiteryen ve Reformcu kiliseler John Calvin (1509-1564) gibi Protestan reformculara dayanır. Dünya üzerinde 70 milyondan fazla üyeye sahiptir. Klasik Protestanlığı temsil edenler ve Dünya Kiliseler Konsili’nin ölçülülere arasındadırlar. Politik Liberalizm ve sosyal adaleti geliştiren eğitimli orta sınıfın kilisesi olmuştur. Çok sayıda reformcunun BM gibi girişimleri desteklemesi bu yüzden şaşırtıcı gelmemelidir.

41 Bkz. Albert W. Wardin (ed.), *Baptists Around the World: A Comprehensive Handbook*, Nashville (Tennessee), Broadman & Holman, 1995.

4.2. Protestan Arenadan Çok Önemli Bir Aktör: Pentekostalizm

Sadece klasik protestan kiliselerinden bahsetmiş olsaydık, dünya üzerindeki Hıristiyan topraklarındaki etkisini artırmayı uman diğer önemli unsuru göz ardı etmemiz gerekirdi. Bu da diğer protestan zemininde çok daha hızlı adımlarla ilerleyen Pentekostalizm'in ortaya çıkmasıdır. Pentekostalizm önceki Hıristiyan hareketlerde⁴² kök sahibi olmasına rağmen, 20. yüzyılın başında Kaliforniya'da doğmuştur. Dünya üzerinde kaç tane Pentekostalist Hıristiyan olduğu konusunda doğru bir değerlendirme yapmak oldukça zordur. Ciddi gözlemciler, temel kiliseler (Protestan ve Katolik) içinde bulunan karizmatik Hıristiyanlar diye isimlendirilenleri bir tarafa bırakırsak 150 milyon civarında olduklarını tahmin ediyorlar. Buna ek olarak üçüncü dünyanın birçok bölgesindeki yerli Hıristiyan hareketler Pontkatolist görüşlerden etkilenmiştir. Pentekostalizm Kutsal Ruh'un işlerini -Teslisin üçüncü kişisi- ve şifalar, sözler gibi ruhun meyvelerini öne çıkarır. Pentekostalizm'in başarısı maneviyatı teklif eden bir din şekli olması ve inancın sadece entelektüel bir anlayıştan ibaret olmaması gerçeğiyle açıklanabilir. Bir Pentekostalist ayinine şahit olursanız bu hayranlığı açık şekilde görürsünüz.

Pentekostalizm tüm etnik gruplara mensup insanlar arasında kendini kabul ettirmiştir. Amerika'daki beşğinden, sadece Avrupa'ya değil dünyanın diğer yerlerine de yayılma göstermiştir. Latin Amerika'da, en önemli kilise gelişimi Pentekostalist gruplar tarafından tecrübe edilmiştir. İtalya'daki Protestanların çoğu Pentekostalisttir ve şimdiye kadar Hıristiyanlığın gelişimi için kendisine verimli bir toprak bulamamış olan Asya'da ise Pentekostalist gruplar diğer mezheplerden daha yoğun bir oranda gelişmiştir.⁴³ Pentekostalizm evrensel bir gerçek olmuştur.⁴⁴ Birçok insan bunun farkına varamaz fakat Pentekostalizm aslında en büyük Protestan mezhebi (yani kilise ailesi) haline gelmiştir ve hiç şüphe yok ki gelişmeye de devam edecektir. Pentekostalizm'in ortaya çıkması Hıristiyan coğrafyada bir yüzyıl öncesinde görülmeyen yeni ve dinamik bir unsuru temsil etmektedir.

5. Komünizm Sonrası Çağda Ortodoks Kiliseler

Ortodoks Kiliselere gelince, Yunan Kilisesi ve orta doğudaki Müslüman ülkelerdeki azınlık kiliseleri haricinde çoğu komünist idare döneminden yeni çıkmıştır. Komünizm daha önce Rus Ortodoks Kiliseleri meselesinde gördüğümüz gibi arkasında derin etkiler bırakmıştır. Tam bir dinsizleştirme politikası takip eden Arnavutluk dışında, Ortodoks Kiliseler zulümlere

42 Bkz. Daniel Brandt-Bessire, *Aux sources de la spiritualité pentecôtiste*, Geneva, Labor et Fides, 1986,

43 Bkz. C.S. Wagner, "Church Growth", Stanley M. Burgess Gary B. McGee (ed.), *Dictionary of Pentecostal and Charismatic Movements* içinde, Grand Rapids (Michigan), Regency, 1988, s. 180-195.

44 Bkz. Karla Poewe (ed.), *Charismatic Christianity as a Global Culture*, Columbia, University of South Carolina Press, 1994.

rağmen hayatta kalma mücadelesi vermişlerdi, fakat komünist ülkelerin Hıristiyan karşıtı politikaları insanların kiliseyle en ufak bir etkileşim içine girmeden yetiştirilmelerini amaçlıyordu. Örneğin istatistikî veriler Yugoslavya'da geleneksel olarak Ortodoks nüfus arasında dine bağlı olmama gerçeğinin Komünizm devrinde oldukça yüksek olduğunu gösteriyor (1987'de Karadağ'da, halkın %54'ü dinî bağlılıklarının olmadığını ifade ediyordu).⁴⁵

5.1. Ortadoks Kiliseler Ulusal Kimliğin Son Muhafızları mı?

Tarihsel şartlara bağlı olarak, kiliseler sık sık ulusal kimliğin koruyucuları ve kollayıcıları görevini üstlendiler. Mesela Baylor Üniversitesi, Dwason Kilise-Devlet Araştırmaları Enstitüsü Müdür Yardımcısı Nikolas K. Gvosdev'e göre "Rus Patrikliği Kilise'yi halkın zihninde Rus ulusunun gerçek cismaniyetine büründüren ve kolektif ulusal kimliğin muhafızı şeklinde tanımlanmasına yol açan bir strateji izlemiştir."⁴⁶ Aynı hadise Cumhurbaşkanı Miloseviç'in politikaları ile arasına gayet hızlı bir şekilde mesafe koyan Kilisenin aynı zamanda Sırp ulusçuluğunu teolojik çerçeve içine aldığı Sırbistan'da gayet nettir. (Bununla beraber Sırp ulusçuluğunun pek çok çeşidinin olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır). Eski Yugoslavya'daki dehşetli mücadelelerin, mesela kendilerini Roma Katolisizmine dayandıran Hırvatistan'daki bazı ulusçu kesimler gibi, dinî kimlikleri kullanan başka oyuncularını da içine aldığı doğrudur. Bu gerçek eski Yugoslavya'daki savaşları dinî savaşlara çevirmedi ama "siyasetin dinselleştirilmesini" de beraberinde getirdi. Bu gelişmeleri yakından takip eden bir gözlemciye göre bu dinselleştirme şu özelliklere sahiptir:

- Temel siyasî kavramları dinî motiflerle bağlantılandırarak tartışılmaz hale getirmeye yönelik bir eğilim ("Kutsal Hırvatistan", "Kutsal Sırbistan" "Ulusun Kutsal İradesi").
- Siyasî çatışma ortamı yaratan toplumsal, siyasî ve kültürel farklılıkların, birbirine düşman insan tipleri arasında hiçbir şekilde çözülmesi mümkün olmayan farklılıklar şeklinde varlıkbilimsel kuramlara bağlanması.
- Çatışmayı hayır ve şer arasındaki bir mücadele şeklinde sunan bir düalizm.
- Ulusal tarihin bir şehitler listesi şeklinde yorumlanması
- Çekilen sıkıntılarını ulusu seçilmiş bir ulus kılması.
- Bahis konusu uluslara tarih üstü vasıflarla donatılmış bir çeşit halk olarak ölümsüzlük atfedilmesi.
- Siyasî hadiselerin, değişmez bir şekilde, şu ya da bu ulusa karşı kurulmuş kompoların sonuçları şeklinde açıklanması.⁴⁷

45 Sergej Flere, "Denominational Affiliation in Yugoslavias, 1931-1987", *East European Quarterly* içinde, Vol. 25, No. 2, June 1991, s. 145-165.

46 Nikolas K. Gvosdev, "The Orthodox Church and Russian Politics", basılmamış tebliğ, 14 February 2000.

47 Srdjan Vrcan, "The War in Former Yugoslavia and Religion", *Religion, State & Society*, Vol. 22, No. 4, 1994, s. 367-378 (s. 374-375).

Burada dikkat etmemiz gereken nokta bazen dinî semboller ulusal semboller gibi kullanılsa da siyaset dilinin dinselleştirilmesini bir din savaşı ile karıştırmamak gerektiğidir. Maalesef Yugoslavya'daki savaş dinlerin barışa katkı sağlamak konusundaki görece güçsüzlüklerini ortaya çıkardı ve ayrıca Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında olduğu gibi Katoliklerle Ortodokslar arasında karşılıklı şüphelerin doğmasına yol açtı. Bunun anlamı eski Yugoslavya'da meydana gelen savaşın dinî alanda yarattığı etkinin Balkan sınırlarının dışına çıktığıdır.

Komünist idare altındaki Ortodoks Kiliseler arasında ciddi baskılara rağmen güçlü bir kilise ve faaliyet ağını korumayı başaran tek kilise Romanya Ortodoks Kilisesi oldu. Polonya Ortodoks Kilisesi için de aynı şey söylenebilirdi ama bu kilise bir azınlık kilisesi idi ve baskın Roma Katolik Kilisesi'ne karşı denge teşkil etmesi açısından, diğer azınlıklar gibi korunuyordu.

5.2. Ortodoksluk ve Rusya'nın Geleceği

Komünist rejimlerin çökmesiyle beraber, bütün bu ülkelerde Komünizm dışı bir ulusal kimlik ve kamusal değerler ile yeniden temasa geçme ihtiyacı kuvvetli bir şekilde hissedildi ve Ortodoks gelenek ulusal geleneğe ait bu tür unsurları sağlayabilecek potansiyel bir kaynak olarak görüldü. Bu durumu Rusya örneğinde gözlemleyebiliriz; Yeltsin ve Putin gibi insanların dinî törenlere katıldıkları görülmekte ve Rus Patriği ulusun bütün önemli hadiselerine iştirak etmektedir; “Boris Yeltsin'in 31 Aralık'ta (1999) Kremlin'de düzenlenen bir törende görevi bırakıp idareyi Putin'e devretmesi esnasında Ortodoks Patriği II. Alexy'nin altın işlemeli beyaz heybetli pelerininin içinde Yeltsin'e nezaret ettiği andaki görüntüsünü pek az Rus unutacaktır”.⁴⁸ Ortodoks gelenek çevreyi saran uluslara karşı bir ulusal birlik unsuru ve Batı ve küreselleşme eğilimleri karşısında bir ulusal hususiyet unsuru olarak görülmektedir.⁴⁹ Kilise hiyerarşisi, toplumdaki yerini sağlama alması ve ayrıca sağladığı yardım dolayısıyla hayatta kalmak için yüzyıllar boyunca siyasî iktidara az ya da çok itaat etmeye alışmış piskoposların bu alışkanlıklarını muhtemelen henüz kaybetmemeleri sebebiyle Rus vatanseverliğini desteklemeye daha dünden razıdır.

Bununla beraber bu işin ancak bir kısmıdır. Öncelikle, “Ocak ayının başında Putin ve Patrik Alexy arasında yakın ilişki olduğuna dair verilen, büyük ölçüde sembolik, ilk görüntünün ardından artık başkanlık yönetimi Moskova Patriklığı'ne daha mesafeli davranıyor ve bu durumun böyle devam etmesi muhtemel gözüküyor”.⁵⁰ Buna ilaveten politik manevralar ve Rus Ortodoks hiyerarşisinin bazı üyelerinin şüpheli işlere karışmaları,

48 Angela Charlton, “Russian Church Gets Closer to the State”, Associated Press, 21 January 2000.

49 Kathy Rousselet, “Anomic, recherche identitaire et religion en Russie”, *Social Compass* içinde, Vol. 42, No. 1, ss. 137-150 (s. 138).

50 Geraldine Fagan and Lawrence Uzzell, “Church-State Relations in Putin's Russia: What Next?”, Keston News Service, 14 April 2000.

sadece halkın bir kısmını etkilese bile, dinsel hayatın yenilenmekte olduğu gerçeğini perdelememelidir. İnsanlar kiliseye gitmekte, manastırlar inşa edilmekte, ruhanî bir lider olarak görülen etkili bir papazın etrafında ruhban sınıfına dahil olmayan insanlardan meydana gelen cemaatler oluşmaktadır. Rus Ortodoks Kilisesi'nin 20. yüzyılda sadece inandıkları için öldürülen on binlerce şehidi vardır ve bu şehitlerin hatırası bugün dinî bir hayat kurmak isteyenlere güç vermektedir. Bunun yanında, Komünist rejime teslim olmamış genç papazlar yetişmektedir ve bu insanlar muhtemelen Kilise'nin en büyük gelecek umududur. Kilise'nin genel eğilimi daha muhafazakâr bir yönelime dönmüştür ve mesela bir çok insan ekümenizmden şüphe duymaktadır. Rus Ortodoks Kilisesi'nin geleceği Rusya'daki daha genel gelişmelerle yakından bağlantılı olacaktır ve hepimizin bildiği daha bir yığın problem mevcuttur.

Yine de Rusya'daki bir "dinî uyanış"tan bahsederken gayet dikkatli olmak gerekir. Bu muhakkak bir Hıristiyanlık uyanışı manasına gelmez. Rusya'da yürütülen sosyolojik araştırmalara göre bütün kiliseler dolu değildir ve çoğu Rus hâlâ inançsızdır. Ve bir şeye inandıklarında da bu muhakkak Hıristiyanlık mesajı değildir. 1998'de yapılan ilginç bir anket Rusların yarısından azının Allah'a inandıklarını ortaya çıkarmıştır. Aslında bu da boş bir inanç gibi gözükmektedir. Çünkü siyasi seçkinlerin sadece % 16'sı ölümden sonra bir hayat olduğuna inanmaktadır. Allah'a inananların çoğu da O'na Hıristiyanların anladığı şekilde inanmaz. Rusya kiliseye rağbet açısından (en az ayda bir kez) Avrupa'nın en alt sıralarında gezinmektedir; sadece nüfusun % 7'si. Bununla beraber, bu yaygın inançsızlığa rağmen Rus Ortodoks Kilisesi en güvenilir kuruluştur; mesela Rus seçkinlerinin üçte ikisinin güvenini kazanmıştır. Bunun muhtemel sebebi "daha önce bir çok kuruluşunun çökmüş olduğu bir toplumda Rus Ortodoks Kilisesi'nin 1000 yıllık tarihi ile istikrarı simgelemesidir". Ancak Rus toplumu geniş ölçüde seküler bir toplum olmuştur.⁵¹

5.3. Bölünmeler Karşısında Uluslararası Ortodoks Cephesi Miti

Bazı gözlemcilerin düşündüğünün aksine bazı durumlardaki sempati tepkilerine rağmen gerçek bir uluslararası Ortodoks ittifakının doğuşu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Genel kanaat ise bölünmelerin ağır bastığı yönündedir. Mesela Ukrayna'da herhangi bir dinî sebebe bağlı olmaktan çok siyasi etkenler sebebiyle halihazırda birbiriyle rekabet eden üç Ortodoks Kilisesi mevcuttur. (Bunlardan birisi Moskova Patrikliği'ne bağlıdır). Moldovalıların da çoğu Moskova Patrikliği'ne bağlı ve özerk bir statüye sahipken, Moldova'da Roma Kilisesi'nin nüfuzu altında bir piskoposluk kurulması yüzünden Moskova ve Bükreş Patriklikleri arasında gerilimler yaşanmaktadır. Burada da söz konusu olan teolojik farklılıklar değil, eski Roma topraklarının çekiciliğidir. Makedonya'da müstakil bir Or-

51 Kimo Kääriäinen, "Religion and the Russian Elite", Eila Helander (ed.), *Religion and Social Transitions* içinde, Helsinki, University of Helsinki – Department of Practical Theology, 1999, s. 56-68.

todoks Kilisesi'nin kuruluşu Komünist rejim tarafından desteklenmiş (ancak diğer Ortodoks Kiliselerinin hiçbirisi tarafından tanınmamış) ve Makedonya'nın bağımsızlığını kazanması bu Kilise'nin bağımsızlığını artırmıştır. Karadağ'da bağımsız bir Ortodoks Kilisesi kurulması yönünde bazı siyasi kesimlerin artan çabaları mevcuttur. Ortodoks kiliselerinde olanlar, kısmen on yıllar boyu süren Komünist idarenin Ortodoks Kilisesi'nin hayatını kesintiye uğratmasının getirdiği talihsiz sonuçlardır. Bu problemler çözülene kadar, arınma ve yeniden yapılanma için daha çok zamana ihtiyaç vardır.

6. Kiliseler ve Misyonerlik Faaliyetleri: Fırsatlar ve İhtilaflar

Daha önceki pek çok örnekte de gördüğümüz gibi küreselleşme Hıristiyan Kiliselerini de etkilemektedir. Transnasyonalizm araştırmacılarının iyi bildiği bir gerçek var ki dinler uzun süre siyasi sınırları tanımadıkları için böyle durumlara uymakta geç kalmayacaklardır. Bununla beraber klasik Protestan ve Ortodoks Kiliseleri örneğinde olduğu gibi kendilerini bir dereceye kadar adapte etmişlerdir de. Roma Katolisizmi görünüşe bakılırsa bu yeni durum içinde gayet rahat bir vaziyettedir: “Devam edegelen küreselleşme süreçleri belli sınırlarla ayrılmış egemen ulus-devletler sisteminde kendini tam olarak evinde hissedemeyen Katolisizm gibi uluslar üstü bir rejimin önüne, yayılma, yeni yeni oluşmakta olan küresel sisteme hızlıca adapte olma ve hatta belki de yeni sistemin bazı yönlerini biçimlendirmekte öncül bir rol alma yönünde eşsiz fırsatlar sunmaktadır. Nitekim, Papa imajını bir dünya gezgini olarak küreselleştirirken Vatikan da “insanlık ve dünya barışının sözcüsü” rolünü üstlenmiştir bile.⁵²

6.1. Latin Amerika Misyonerleri

Küreselleşme aynı zamanda dinlerin geleneksel mevcudiyet sahalarının dışında hızlı bir şekilde yayılmaları manasına da gelir. Hıristiyan Kiliselerinin dünya üzerindeki dağılım haritasında meydana gelen ilginç bir değişiklik Latin Amerika'da vuku bulmuştur. 10 yıl önce, bir yazar provokatif bir soru sormuştu: “Latin Amerika Protestanlaşıyor mu?”⁵³ Geleneksel olarak Katolik olan Latin Amerika'da 19. yüzyılda kök salmayı başarabilen klasik türden Protestan Kiliseleri zaten vardı. Fakat Latin Amerika'da son birkaç onyıl içerisinde gelişen bu gruplar bu tür Protestanlığa dahil olanlardan ziyade kökten dinci eğilimlere sahip Evanjelik Kiliseler ve bilhassa Pentekostist kiliselerdir (duygusal ayinlere ve tutucu akidelere sahip bazı Hıristiyan Kiliseleri). Bu kiliseler büyük bir yayılma başarısı gös-

52 José Casanova, “Globalizing Catholicism and the Return to a ‘Universal’ Church”, Susanne Hoerber Rudolph and James Piscatori (eds.), *Transnational Religion and Fading States* içinde, Boulder (Colorado), Westview Press, 1997, s. 121-143.

53 David Stoll, *Is Latin America Turning Protestant? The Politics of Evangelical Growth*, Berkely, University of California Press, 1990.

termişlerdir ve bugün Latin Amerika’da bulunan Protestan kiliselerinin %90’ından fazlasını oluşturmaktadırlar.⁵⁴

En başta Kuzey Amerikalı misyonerlerin girişimlerinin bir sonucu olan bu yayılım bugün yerel ve dış desteğe ihtiyacı olmayan hareketlerin katılımıyla devam etmektedir.

Kıtanın bütününe bakıldığında Latin Amerika nüfusunun % 10’a yakını Protestandır; Brezilya, Şili, Guatemala ve Nikaragua en yüksek yüzdelere sahipken, Uruguay, Venezuela ve Paraguay da en düşük Protestan oranına sahiptir. Bu tür öngörülerde bulunmak her zaman için zor bir şey olsa bile bir gün gelip de Protestanların Guatemala’da çoğunluğu oluşturmaları imkansız bir şey değildir. Evanjelizm Latin Amerika’da siyasî düzlemde de kendisini hissettirmektedir. 1982’den beri Guatemala’da iki Protestan devlet başkanı göreve gelmiştir ve Brezilya Parlamentosu’nda 1986’dan beri Evanjelist milletvekilleri bulunmaktadır. Bu durum Protestanlığın gelişiminin hep aynı hızda devam edeceği manasına gelmez, pek çok bölge Roma Katolik Kilisesi’ne hâlâ güçlü bir şekilde bağlıdır. Bununla beraber Protestanlık siyasî, toplumsal ve iktisadi sonuçları henüz tam manasıyla sindirilemese bile, güçlü bir şekilde içinde varolduğu Latin Amerikan toplumlarını az çok bir değişime uğratacaktır.

6.2. Rusya Misyonerleri

Doğu Avrupa ülkelerinde Komünist yönetimlerin son bulması, hangi gruba dahil olursa olsun, bütün misyonerlerin önüne yeni ufuklar açmıştır. Rusya gibi bir ülkede bugün “ruhlar için bir savaş” yürütülmektedir ve din ve mezhep değiştirme hadisesi ile ilgili ciddi kaygılar dile getirilmektedir.⁵⁵ Halihazırda Rus otoritelerini ve Rus Ortodoks Kilisesi’ni yakından ilgilendiren üç tip dinî gelişme olduğu söylenebilir:

- İlki Roma Katolik Kilisesi’nin Rusya’ya yönelik faaliyetleridir ki bu çok da yeni bir şey değildir. Her ne kadar Papalık Rusya’daki muadilini karşısına almaktan kaçınsa bile her gün bir sürü insan Katolikliği tercih etmektedir. Diğer bir mühim mesele, ki sadece Rusya ile sınırlı değildi, “Birleşik” Kiliseler (Doğu kiliselerinin, mesela Ortodoksluğun, ayin ve adetlerini muhafaza etmekle beraber Papa’ya bağlı olan kiliseler) meselesidir. Birleşik Kiliseler Roma Katolik yayılmacılığının önceki yüzyıllardaki bir sonucu olmakla beraber Ortodoksları Katolikliğe yöneltmek için 20. yüzyıla kadar taktiksel bir araç olarak kullanıldı. Resmi politika bu tür hareketleri teşvik etmemek yönünde olsa bile bazı Katolik çevrelerde bunlara hâlâ sempati ile bakılmaktadır. Ortodokslar Birleşik Kiliseler meselesine karşı, geçmişte bazı toplulukları zorla dayatılması ve samimi bulunmaması sebebiyle hassastırlar. Öte

54 Jean-Pierre Bastian, *Le Protestantisme en Amérique latine. Une approche socio-historique*, Geneva, labor et Fides, 1994, s. 257.

55 Bkz. John Witte and Michael Bourdeaux (eds.), *Proselytism and Orthodoxy in Russia: The New War for Souls*, Maryknoll (New York), Orbis Books, 1999.

yandan, Komünist iktidarlar Birleşik Kiliseler hareketini vahşice bastırdılar ve bilhassa Ukrayna ve Romanya'da bu kiliselere mensup cemaatleri Ortodoks olmaya zorladılar. Bunun manası Birleşik Kiliselere mensup grupların yerel Ortodoks Kiliselerin gönüllü ya da gönülsüz işbirliği ile tamamiyle bastırılmasıdır. Elbette ki Komünizm'in çöküşünün ardından, Birleşik Kiliselere mensup cemaatler tekrar hayat buldular ama pek çok sorunla karşı karşıya kaldılar. Mesela Kilise binaları, eskiden bir Birleşik Kilise'ye ait olan bir yapı mevcut cemaat üyelerinin çoğu Ortodoks olarak kalmak istese bile Birleşik Kilise'ye geri mi verilmeliydi? Değişik yerlerde daha pek çok sorun ortaya çıktı ve hâlâ çözülemeyen daha keskin çatışmalar üretti. Birleşik Kiliseler Ortodoks Patriklikler ve Papalık arasında hâlâ bir sürtüşme sebebidir.

- Rus Ortodoks Kilisesi ve diğer Ortodoks Kiliselerin yüz yüze kaldığı ikinci sorun Batı'dan gelen güçlü mali kaynaklara sahip, Rusya'ya İncil'i getirdiklerinin iddia eden ve çoğunlukla yerel şartlara karşı hassasiyet taşımayan çok sayıda misyonerin geliyordu. Bunlar Rusya'da hiddet uyandırdı. Nasıl olurdu da bu insanlar daha bu Protestan gruplar mevcut değilken Hıristiyan olan Rusya'ya Hıristiyanlığı getirdiklerini iddia edebilirlerdi? Bu Protestan grupların mali kaynaklarla gelmeleri ve faaliyetlerini bir tür stratejik kampanya gibi organize etmeleri pek çok şüpheye ve manevi işgal hissini doğmasına yol açtı. Bu arada bazı Protestan misyonerler yerel şartlara karşı artık daha hassas oldularsa da bu güçlü şüpheler dolayısıyla fazla bir işe yaramadı.
- Son problem, bir takım Hıristiyanlık dışı dinî hareketlerin Rusya'ya gelmesi idi. Batılı yeni dinî hareketler, Doğulu gruplar, vs. Bunlara çoğunlukla bazı Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi olumsuz bir şekilde bakılmaktadır. Fakat yeni dinî hareketler konusu burada ele almayacağımız ayrı bir konudur.

Şu göz önüne alınmalıdır ki bütün bu değişimler Rusya'da sadece birkaç yılda ve toplumsal ve ekonomik çalkantılar içerisinde meydana gelmiştir. Bu sebeple tepkilere şaşılmalıdır. Bununla beraber Doğu Avrupa Ortodoks Kiliselerinin liderlerinin ve mensuplarının pek çoğu küreselleşmenin manevî sonuçlarının nereye varacağını kavrayamamışlardır. Baskıcı ya da hukuki yollarla, diğer dinlerin mesajlarının ülkelerine ulaşmasını engelleyemezler. Bu, daha baştan kaybedilmiş bir savaştır; hele ki internet gibi iletişim araçlarının gelişimiyle, hiçbir din artan dinî rekabetin dışında kalmayacaktır. Ancak bunun bir çok gerilimi beraberinde getireceği de bir gerçektir.

7. Geleceğe Dönük Perspektifler

Gözlerimizi şimdiki durumdan çok geleceğe çevirmemizin zamanı gelmiştir. Avrupa'daki ve dünyanın diğer kısımlarındaki Hıristiyan kiliselerinin geleceği nedir?

7.1. Daha Az Hıristiyan Bir Avrupa

Avrupa'da dinler için muhtelif idare şekilleri mevcuttur. Almanya ve İsviçre gibi bazı ülkelerde klasik kiliseler imtiyazlı bir konuma sahiptirler ve Devlet tarafından toplanıp sonra da kiliselere aktarılan kilise vergisi geliri-ne sahiptirler. Diğer ülkelere gelince, mesela Fransa'da Kilise ve Devlet 1905'ten bu yana ayrıdır. Mevcut durumlar da değişmektedir; mesela İsveç'te Ocak 2000'den beri Kilise ve Devlet ayrıdır ve bu ayrılık Kilise'nin toplumdaki mevcudiyetine yönelik sonuçlara gebedir.

Bazı ülkelerde nüfusun çoğunluğunu Katolikler oluşturmaktadır. Latin Avrupa, İrlanda ve Polonya, Macaristan ve Hırvatistan gibi Doğu Avrupa ülkelerindeki durum budur. Almanya, Hollanda ve İsviçre gibi tek bir mezhebin hakimiyetinde olmayan ama Katoliklik ve Protestanlığın güçlü bir şekilde varolduğu ülkeler de mevcuttur. Son olarak, İskandinavya'da Lutherci ülkeler ve geleneksel olarak Ortodoks olan Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkeler vardır. Sadece Avrupa Birliği'ni ele alırsak, 1995 yılı itibariyle nüfusun aşağı yukarı % 53'ü Katolik, % 20'si Protestan (Lutheriler ve Reformcular), % 9'u Anglikan, % 3'ü Ortodoks, % 2'si Müslüman ve % 5'i de Yahudilerden oluşmaktadır.⁵⁶

Avrupa Birliği'nin herhangi bir şekilde genişlemesi dinî sonuçlara da yol açacaktır. Norveç'in üyeliği bir yana bırakılırsa, Avrupa Birliği'nin bütün genişlemeleri Birlik içinde Protestan nüfusun azalması manasına gelecektir. Doğu Avrupa yönünde bir genişleme, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın daha geniş bir Avrupa Birliği'ne kabul edilecek ilk üyeler olmaları hasebiyle öncelikle Katolikliğe yarayacaktır. Sonraki aşamada kârlı çıkacak olan ise şimdiye kadar Yunanistan ile temsil edilen Ortodoksluk olacaktır ve elbette, eğer Türkiye Avrupa Birliği üyesi olursa, Müslümanlar bir anda çok daha büyük bir yüzdeye sahip olacaktır.

Bununla beraber istatistikler hususunda dikkatli olmak gerekir. Bunlar yine hikayenin sadece bir kısmını anlatmaktadırlar. Avrupa'da Hıristiyanlıktan uzaklaşma hadisesi gerçek bir hadisedir ve nüfusun mühim bir yüzdesi artık Hıristiyan inancına bağlı değildir. Hıristiyanlık bütün Avrupa Birliği ülkelerinde zemin kaybetmektedir. Bunun iki istisnası şimdilik İrlanda ve İtalya olmakla beraber bu durumun böyle devam edeceği de kesinlik arz etmez. Dini ayınlara katılan insan sayısı bir çok ülkede ciddi olarak azalmıştır. Bundan bir yüzyıl önce bütün Alman vatandaşları bir kiliseye mensupken bugün bu oran % 70'e düşmüştür ve Hıristiyanlık doktrininin temelini oluşturan Ahiret gününe inananların oranı da sadece % 30'dur.⁵⁷ Başka örnekler de (kilise kurallarına uymaktaki gevşeklik, vs.) vermek mümkündür. İsmen Hıristiyan pek çok Batılı insanın temel Hıris-

56 Jean-Paul Willaime, "Les religions et l'unification européenne", Grace Davie and Danièle Hervieu-Léger, *Identités religieuses en Europe* içinde, Paris, La Découverte, 1996, s. 291-314.

57 Bernd Seidl, "Kirche 2000: zum Wandel einer Institution", *Südwestrundfunk*2, 5 December 1999.

tiyanlık doktrinlerine artık inanmamakla beraber kilise ile bağlarını koruduklarını görmek çarpıcıdır; ki bu doktrinleri çıkarırsak Hıristiyanlıktan geriye hiçbir şey kalmaz.

Bununla beraber bu durum Hıristiyanlığın yavaş yavaş Avrupa'dan silinmeye mahkum olduğu manasına gelmez. Bir kere, artık nüfusun en büyük kısmını oluşturmaları bile inançlı Hıristiyanlar sayı olarak hala mühim bir yekün teşkil etmektedirler ve inanmayı zorlayıcı toplumsal bir baskıdan bağımsız olarak kendiliklerinden inanmayı seçmeleri Hıristiyanlığın en azından nüfusun bir kısmının içindeki canlılığını ortaya koyar. Avrupayla beraber Kuzey Amerika'da da gözlemlenen bir ilginç hadise dinden uzak bir şekilde yetişen genç yetişkinlerin Hıristiyan kiliselerine ve bazen de Hıristiyanlığın gayet muhafazakar formlarına bağlanmayı seçmeleridir. Azınlık olmak, Hıristiyanlığa daha da bağlanacak olan bu Avrupalıların fiilen daha güçlü bir inanca sevk edebilir. Göz önüne alınması gereken ikinci nokta ise Hıristiyanlığın bir kimliği oluşturan parçalardan biri olarak kalabilmesi gerçeğidir. Mesela dinî ayinlere katılan insan sayısının çok düşük olduğu İskandinav ülkelerinde rastlanan ilginç bir hadise aynı zamanda hiçbir kiliseye bağlı olmayan insan sayısının da çok düşük olmasıdır, bunun anlamı mutlaka inanmak durumunda olmayan insanların kendi Kiliselerinin üyesi olmaya devam etmesidir. Tarihin bir ağırlığı vardır; yüzyıllardan beri var olan kiliseler bir gecede kaybolup gitmezler. Ayrıca İngiliz sosyolog Grace Davie'nin de altını çizdiği gibi bu noktada Hıristiyanlığın yerini tutabilecek alternatif ve tutarlı bir değerler sistemi mevcut değildir ve bu sebeple insanlar artık gerçekten inanmasalar bile veya kendi inanma şekillerini oluşturmaları bile geçmişten kendilerine kalan Hıristiyanlık mirası ile bir şekilde bağlarını korumaktadırlar.⁵⁸ Şu da bir gerçek ki bu insanlar hâlâ az çok Hıristiyan bir ortamda yetişmekte veya en azından Hıristiyanlıkla bir bağı korumaktadırlar ama çocukları için aynı durum geçerli olmayabilir. Bunun sonucunda yukarıdaki senaryo, yani Hıristiyanlığın bir çok Avrupa ülkesinde bir azınlık inancı konumuna düşmesi gündeme gelebilir. Bununla beraber Hıristiyanlığın yerini neyin alacağı da açık değildir, çünkü bireyselleştirilmiş inançlar dinin sosyal yönünden yoksundurlar. Şimdiye kadar alternatif bir dünya görüşü ile Hıristiyanlığın yerine göz diken bir rakip olmamıştır. Papa II. John Paul'un 1980'lerde "Avrupa'nın yeniden Hıristiyanlaştırılması" sloganını neden ortaya attığı artık daha iyi anlaşılmaktadır.

7.2. Global Köy Çağında Dinlerin Yeri

Genel manada konuşursak 21. yüzyılda kısmen İslâm dünyası haricinde dinlerin içiçe geçmesine şahit olmayı bekleyebiliriz. Dünyanın çoğunda dinî coğrafyanın tekçi bir görüntü sunmaya devam etmesi ihtimal dışıdır. Protestanlığın Latin Amerika'ya nüfuz etmesi gibi örnekleri daha önce gördük ama Hıristiyanlık dışı dinî inançların Batı dünyasına yerleşmesini sadece geçici bir mevcudiyet veya küçük çaplı egzotik gettoler olarak de-

⁵⁸ Grace Davie, "Contrastes dans l'héritage religieux de l'Europe", G. Davie ve D. Hervieu-Léger (eds.), *a.g.e.*, s. 43-62 (s. 58).

ğil fakat devamlı, kalıcı ve büyüyen bir mevcudiyet olarak zikretmek gerekir. Bariz bir örnek eskiden beri Hıristiyan olan ülkelerdeki Müslüman azınlıkların mevcudiyetidir. Mesela bugün en azından küçük bir mescide rastlayamayacağınız bir İsviçre şehri kalmamıştır ve Müslümanların mevcudiyeti Fransa gibi ülkelerde daha da güçlüdür. Bunların bir kısmı halihazırda veya gelecekte Avrupa ülkelerinin daimi sakinleridir ve ikinci ve üçüncü kuşakları anavatanlarına belki de tatiller dışında hiçbir zaman dönmeyeceklerdir. Diğer örnekleri de zikredebiliriz, mesela Fransa'da bulunan Tibetli Budist tapınaklarının sayısı son yirmi yıl içerisinde katlanarak artarken bundan sadece kırk yıl öncesinde bir tane bile yoktu. Dikkatimi çeken husus bu gelişmelerin gayet hızlı bir şekilde meydana gelmesi, yani bunun daha geniş bir sürecin sadece başlangıcı olma ihtimalidir. Eskiden beri Hıristiyan olan ülkeler kendi toprakları üzerinde diğer dinlerin veya dünya görüşlerinin artan rekabeti ile karşı karşıya kalmışlardır.

En çok Katolik Kilisesi'nin (sayısal önem ve etki açısından) şu anki konumunu koruması ve belki bir şekilde bazı ülkelerde geliştirmesi beklenebilir. Her halükârda Katolik Kilisesi Avrupa'da ancak aynı durumu koruyabilir veya inişe geçebilir; Kilise'nin Avrupa'ya yönelik büyük ümitleri yoktur. Katoliklik için en iyi ümitler istatistiklerin gerçekte olduğundan daha aşağıda gösterdiği Afrika ve Asya'da bulunmaktadır. (1997 yılı itibarıyla Afrika nüfusunun % 15'i ve Asya nüfusunun da % 3'ü katoliktir). Roma Katolik Kilisesi'nin elimizde bulunan en son resmi istatistik yılına bakarsak eğilimlere dair gayet ilginç malumata erişiriz; bütün din adamlarına oranla rahipliğe yeni atananlar en yüksek yüzdeyi Afrika'da yakalamışlardır. Asya Batı'nın önünde ama Güney Amerika'nın biraz arkasındadır. Mutlak rakamlara bakılırsa, Batı'daki rahip sayısı her yıl düşmeye devam etmektedir (ama bir çok yaşlı rahip öldükten sonra bir noktada sabit kalacaktır).⁵⁹ Bariz bir gerçek Kilise'nin Afrika kıtasında geliştiğidir.

Bir çok Afrika ülkesinde sivil topluma ait kesimlerin çöküşü bir nebze ahlakî etkiyi ve toplumun duyduğu güveni korumayı başarabilen birkaç kurumdan birisi olarak Kilise'nin itibarını artırmaktadır ve bunun etkisi Roma Katolik Kilisesi'ni aşar. "Dinî gruplar çağdaş Afrika'nın cemiyet hayatının en kuvvetli şekli olarak geniş kabul görmüştür."⁶⁰ (Ana Katolik Kilisesi en yaygın, en iyi örgütlenmiş ve en büyük tek mezheptir.)

Ayrıca, (salt yerel olanlar hariç) dinî gruplar diğer cemiyet türlerinin aksine ülke dışına da erişebilecek bir destek ağına sahip olma yolundadırlar. Bunun neyi ima ettiğini bir akademisyen açıklamıştı: "Kuzey Nijerya'nın Hausaları veya Güney Sudan'ın Nuverleri etnik ve kabilesel bağları sebebiyle uluslararası sempati elde etmeyi beklemezler. Fakat kendilerini Müslüman veya Hıristiyan diye bir tanıtsınlar, potansiyel olarak aynı hisleri sahip ve meseleye ilgi gösteren insan sayısı bir anda arttırılır."⁶¹ Elbette bu

59 *Statistical Yearbook of the Church 1997*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1999, s. 149-156.

60 Paul Gifford, *African Christianity: Its Public Role*, London, Hurst, 1998, s. 19-20.

durum potansiyel tehlikeleri de bünyesinde barındırmaktadır. Zira bu grupların destek sağlamak amacıyla değişik sebeplere sahip çatışmaları dinselleştirmeleri riski vardır. Fakat bununla beraber uluslararası bir dine mensup olmanın da nasıl bir çeşit yardım ve korunma sağladığını gösterir ki denizaşırı mali desteği zikretmeye dahi lüzum yoktur. Her neyse, konumuz bu değil, mühim olan aynı rolü etkin bir şekilde oynayabilecek çok az kurum olması dolayısıyla Kiliselerin bugünkü Afrika'da inananlarının içsel, manevi hayatlarının ötesinde bir rolü oynayabileceğidir; bariz ve derin farklılıklara rağmen bu durum Komünist ülkelerdekine benzemeyen bir durum değildir.⁶² 1980'lerden bu yana rolleri açıkça genişlemiştir.

7.3. Asya ve Geleceğe Yönelik Ümitler

Bununla beraber bana göre Kiliseler için 21. yüzyıldaki temel tehditler ve ümitler Asya'da bulunmaktadır. Daha önce gördüğümüz gibi, önmüzdeki on yıllar boyunca sayısal olarak en büyük nüfus artışı Asya'da gerçekleşecektir. Buna ilaveten Hıristiyanların en az yüzdeye sahip olduğu kıta da burasıdır. Papalığın stratejisini yakından izleyen her gözlemci için Katolik Kilisesi'nin geleceği açısından Asya'nın vaatkar bir kıta olarak görüldüğü, yıllardan beri aşikârdır. II. John Paul Manila'da, 1995'te, "Nasıl ki ilk bin yılda haç, Avrupa toprağına ve ikinci bin yılda Amerika ve Afrika toprağına dikildiyse, üçüncü Hıristiyan bin yılında da aynı şekilde Asya'da büyük bir hasat kaldırmak için dua edebiliriz" diye bir beyanda bulunuyordu ki bu nokta 1999'da Papalık Vaazları *Ecclesia in Asia*'da ve 1999 Kasımında Yeni Delhi'de (Hindu militanları galeyana getirerek) 60.000 kişinin önünde yaptığı konuşmada tekrar edilmişti.

Asya'daki en büyük soru işaretlerinden birisi Çin'dir. 1,2 milyarlık bir nüfusa sahip olan bu ülkedeki Hıristiyan nüfus bütün gruplar dahil edildiğinde dahi % 1 veya 2'yi geçmez, ancak Çin Hıristiyanları ile ilgili istatistikler pek güvenilir değildir ve bazı kaynaklar daha yüksek rakamlar telaffuz etmektedir. Giderek daha az sayıda Çinli Komünizm'e inanmaktadır. Hükümet sözde bir "manevi uygarlık" ve bir "yeni sosyalist kültür" oluşturmak için kendine ait bir değerler sistemini desteklemeye çalışmaktadır. Ama bunlar bir çok kişi tarafından boş sözlerden ibaret görülmektedir. Giderek büyüyen bir ideolojik boşluk oluşmakta ama Komünist Çin yönetimi bütün ideolojik iddiaları kendi iktidarına yönelik ciddi bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Sovyet İmparatorluğu'nda neler olup bittiğini tahlil ederek Kilise destekli Dayanışma hareketinin Komünist sistemin çöküşünün başlamasında tartışılmaz bir rol oynadığı sonucuna ulaşan Çinli ideologlar aynı senaryonun Çin'de de tekrarlanmasını istememektedirler. Bu Falun Gong hadisesinde de görüldüğü gibi her şüpheli gelişmenin üzerine neden böylesine bir öfkeyle gittiklerini açıklamaktadır. Kanaatimce

61 J.S. Nielsen, "National Ties Today: Problems and Challenges. A Christian Viewpoint", *Nationalism Today: Problems and Challenges* içinde, (Amman, Jordan, January 1994), Rome, 1994, s. 47-61 (s. 59).

62 Bkz. Paul Gifford (ed.), *The Christian Churches and the Democratisation of Africa*, Leiden, E.J. Brill, 1995.

Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in Şubat ayında "Dayanışma Hareketi'nin Polonya'daki komünistlere 1980'lerde yönelttiği türden bir tehdidi Falun Gong'un Komünist Parti'ye yönelttiğini" açıklaması anlamlıdır.⁶³

Bu tür ifadeler manevi hareketler ve kuvvetlerin Çin'deki gelişimine dair çok şey söylemektedir. Buna ilaveten, Çin'de yabancı, uluslararası dinleri potansiyel tehditler olarak gören ve ta Komünizm öncesi dönemden beri var olan eski bir gelenek vardır.⁶⁴ Çinliler ulusal hareketlerde olduğu gibi dinî makamların kontrolünde olan dinlere müsamaha göstermeye hazırdırlar, Hıristiyanlık ya da İslâm gibi uluslararası dinlere değil. Netice olarak, Çin Komünistlerinin kurduğu ve dış kontrolden uzak ulusal kilise örgütlenmeleri Katolik Kilisesi'ni bir tarafta yetkililerin kontrolünde resmi bir sözde "Vatansever Kilise", diğer tarafta Roma'ya sadık kalan güya bir "yeraltı kilisesi" olmak üzere ikiye böldü. (Bu "yeraltı kilisesi" tamamiyle yasadışı değildir, üyelerinin çoğu yetkililerce tanınmaktadır ve muhtelif şiddette baskıcı tedbirlere maruz kalmakla beraber her zaman gizlice bir araya gelmezler). Bununla beraber bir çok "resmi" piskoposun gizlice Roma'ya bağlandığı dile getirilmektedir. Komünist Çin yönetiminin dış müdahale korkusu son zamanlarda e-mail ve interneti kontrol etmeye yönelik umutsuz çabalarında ortaya çıkmaktadır, muhtemelen uzun vadede ümitsiz bir mücadele.

Bu notada Papalık Çin'le değil Tayvan'la diplomatik ilişki kurmaktadır. Fakat Papalık temsilcileri ile Çin hükümeti arasında aralıklı temaslar ve toplantıların vuku bulduğu bilinmektedir. Papalık ufak adımlarla Çin'de biraz daha özgürlük sağlamayı amaçlayan bir tür Ostpolitik'e sahiptir. Eğer Çin bir noktada tamamen açık bir rejime geçer ve Komünist ideoloji bütünüyle çökerse Hıristiyanlık faaliyetleri için göz alıcı bir saha haline gelecektir ve o gün gelmeden önce o gün için eğitilen rahipler vardır. Çin, sadece Hıristiyanlık için değil, 21. yüzyılın dinler haritasında bütün dinler için en mühim değişim noktalarından biri haline gelebilir.

7.4. Protestanlık ve Ortodoksluk: 21. Yüzyıla Yönelik Ümitler

Protestanlığa gelince, önümüzdeki birkaç on yılda Protestanlığın liberal şekillerinin inişe devam etmesi çok muhtemel gözükmektedir. Evanjelik Kiliseler, bilhassa Pentekostist Kiliselerin dünya sathındaki gelişmelerini sürdürmeleri beklenebilir. Bu kısmen şu andaki tek süper güç olan ABD'nin Küresel etkisi ile yan yana devam edecektir. Ancak sadece bir ABD etkisinin gelişimini görmek fazlasıyla basit olur, muhtelif çevrimlerde yerel formların gelişmesi beklenebilir. Latin Amerika'da yürütülen bir araştırmaya göre yerel Evanjelik Hıristiyanlar muhafazakar siyasî yönelimlere yakınlık göstermeyebilirler ki buna göre bu gelişmelerin siyasî etkileri hâlâ tam manasıyla ortaya çıkarılmayı beklemektedir.⁶⁵

63 *South China Morning Post*, February 12, 2000.

64 Bkz. Don Baker, "World Religions and National States: Competing Claims in East Asia", S.H. Rudolph and J. Piscatori (eds.), *a.g.e.*, s. 144-172.

65 Bkz. Christian Smith and Liesl Ann Haas, "Revolutionary Evangelicals in ✎

Ortodoks Kiliselere gelecek olursak, dünya üzerindeki 200 milyon Ortodoksun (ki bunların çoğu eski Komünist ülkelerde ve üçte biri de eski Sovyetler Birliği'nde bulunmaktadır) sayı olarak çok fazla artması beklenemez. 21. yüzyılın ilk birkaç on yılı yeniden yapılanmaya ve bazen acı veren bir geçmişle bağları koparmaya yönelik olacaktır. Bir kere bunun üstesinden gelindi mi artık eski komünist ülkelerde Ortodoks kiliselerin itibarı kuvvetlendirilebilir. Özellikle Devlet'le kurulacak çok yakın bir ilişkinin uzun vadede Kilise'nin yararına olmama ihtimalinin yaşandığı Rusya gibi bir ülkede kimliğin korunması konusunda Devlet'le yapılacak bir tür işbirliğinin nereye kadar uzanacağı bir problem konusudur. Ortodoksluk harici ülkelerdeki yayılma ile ilgili olarak da Afrika'da Alt Sahra'daki misyonerlik faaliyetleri bir miktar ilerleme sağlayacaksa da Asya'daki beklenti daha muğlaktır. Muhtemelen sayıca çok olmasa da Batı, Hıristiyan Batı Kiliselerine karşı soğumuş dönmeler üretecektir.

Coğrafi olarak Hıristiyanlığın ilgi alanlarından birisi Orta Doğu'dur. Orta Doğu Hıristiyanlığın beşiğidir ve burada çok eski Hıristiyan toplulukları vardır. Fakat bölge ülkelerinin çoğunda bu eski topluluklar giderek sayıca azalmaktadır ve gelecekleri belirsizdir. Mesela Türkiye'nin doğusunda bulunan Süryanilerin kökü korkarım yakında kuruyacaktır. İstatistiksel olarak bu bir şey ifade etmez. Hıristiyan dünyasının istatistiklerini etkilemez. Tarihsel ve manevi olarak ise bu toplulukların yok oluşu büyük bir kayba delalet edecektir.

8. Geleceğe Yönelik Riskler ve İnananların Sorumluluğu

Aklımızdan çıkarmamız gereken başka bir unsur daha vardır ki bu da dünya dinler haritasında meydana gelmesi muhtemel değişimlerin yol açabileceği potansiyel çatışmalardır. Sadece geleceğe yönelik iyimser beklentilerden, diyalog ve dostluktan bahsetmek elbette ki daha hoş olurdu. Ancak belki de aramızdan iyi niyetli ve çatışmaları dindirmeye yarayacak bir şeyler yapabilecek insanlar çıkar diye temkinli ve gerçekçi bir değerlendirme yapmak bence daha iyidir ve bütün insanlığın da yararınadır. Örnek vermek gerekirse Alt-Sahra Afrika'sındaki eski dinlerin mensuplarının büyük bir kısmının 20. yüzyıl boyunca din değiştirerek Hıristiyanlığa veya İslâm'a geçtiklerini gördük. Bunun geleceğe dönük yansımaları olacaktır. Hıristiyan veya Müslümanların Afrika'daki misyonerlik faaliyetlerini yönlendiren güdü geleneksel Afrika dinlerinin mensupları içinde giderek daha az sayıda potansiyel mühtediler bulacaktır. Eğer ilerlemeyi sürdürmek istiyorlarsa, misyoner grupları giderek diğer dinin içindeki potansiyele gözlerini çevirecektir. Bu çatışma riski demektir ve zaten bu dinî rekabete yönelik problemlerle ilgili olarak bir çok Afrika ülkesinden raporlar elimize ulaşmıştır bile. Eğer her iki tarafta da sağduyulu ve barışçıl insanlar yer alsaydı bu durum büyük bir tehlike arz etmezdi. Ancak ba-

Nicaragua: Political Opportunity, Class Interests, and Religious Identity", *Journal for the Scientific Study of Religion* içinde, Vol. 36, No. 3, 1997, s. 440-454.

zen her iki taraf da kıskırtıcı tarzda hareket eden militan gruplar olur. Din çatışmaları tehlikesi mevcuttur. Son olarak Nijerya’da bu trajik Hıristiyan-Müslüman çatışmaları esnasında insanların kiliseleri ve camileri yaktığını, birbirlerini öldürdüklerini gördük. 2000 Şubatındaki çatışmalar başlayana dek Nijerya’da liberal ve kozmopolit bir eyalet olarak görülen Kaduna’nın çatışmaların çıkış noktasını teşkil etmesi alaycı bir tesadüftür. “Geçen hafta beraberce gülüp eğlenen insanlar bu hafta birbirlerinden korkuyorlar ve bu yüzden ya başka yerlere göçüyorlar, ya da sığınacak bir yer arıyorlar”; bunlar Kaduna eyaletinin vali vekili Stephen Shekari’nin federal hükümeti temsilen gelen bir heyete söylediği sözlerdi.⁶⁶ Bu hadiselerle sebep veren din dışı faktörlerin varlığından şüphem yok ama dinî farklılıklar kesinlikle bir rol oynadılar. Endonezya’daki son problemler de buna benzer; orada da bariz şekilde din dışı faktörlerin işin içinde olmasına rağmen sonuç yanan kiliseler ve camiler ve birbirinden şüpheye düşen insanlar oldu. Bununla beraber her zamanki gibi diyalog yolları arayan ve arayı bulmaya çalışan dindar insanlar da vardı.

Dini duyguların kullanıma göre hem barış ve anlayış hem de düşmanlık ve çatışma üretebilen her yöne çekilirliği korkunç bir şeydir. Bu herhangi bir dine özgü olmaktan ziyade fiilen bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde dinî inançları kendi amaçları doğrultusunda kullanan insanların yarattığı bir problemdir. Ancak şunu bilmeliyiz ki küreselleşen bir dünyada sürtüşme ihtimalleri de artar ve küreselleşme tehdit altında olduğu hissedilen bir kimliği korumaya yönelik tepkileri yol açabilecek belirsizlikleri ve karışıklıkları da beraberinde getirir.

9. Sonuç

Hıristiyan Kiliselerini dünya siyasetinden ve diğer dinlerden ayrı olarak ele almak imkansızdır. Yine de, bu çalışmanın başında da zikrettiğim gibi çizdiğim genel tablo bir noktada siyasî bir fotoğraf, dinlerin güçler olarak resmedilmesidir. Netice olarak, sözü başka noktaya bağlamak istiyorum. Biz inananlar olarak güç mücadelelerinin, stratejilerin, vs. bizi dindarlaştırmadığımız ve bizi bir dine bağlanmaya yönelten saikler olmadığını biliyoruz. Din Allah’ı şahsî olarak tecrübe etmektir. Ve ister istemez yüzeysel bir şekilde, dinî yapıları ve hareketleri öne çıkararak tasvir ettiğim bu Hıristiyan Kiliselerinde dua eden, onları Allah’a yaklaştıracak bir hayat süren, dine günlük hayatlarında önem veren ve onu davranışlarına yön veren bir ilham kaynağı olarak gören dindar erkekler ve kadınlar vardır. Sessiz, gösterişsiz, sadece Hıristiyanca yaşamaya çalışırlar. Bunlar dünya hayatının içinde yaşayan ruhban sınıfı haricindeki insanlar olabilir; manastırlarda yaşayan keşişler ve rahibeler olabilir. Bütün bu insanlar, bütün bu bireysel insan çeşreleri Hıristiyanlığı, farklılıkları ile Hıristiyanlık yapan şeydir. Ve şunu unutmamalıyız ki Allah indinde önemli olan, burada anlattığımız her şeyden önemli olan da kesinlikle budur.

66 Felix Onuah, “Nigerian communities bitter as calm returns”, Reuters, February 26, 2000.